

HET FRANKISCHE VOETVOLK, 400—800.

KRIJGSHISTORISCHE STUDIE

VAN

B. R. F. VAN VLIJMEN.

(*Vervolg van N°. 12, bladz. 717 van den vorigen jaargang.*) —

CLOVIS.

Volgens de oude kronieken (1) heeft CHILDERIK I misbruik gemaakt van zijn gezag en getracht als Koning te heerschen; daarom werd hij door de Franken afgezet en nam hij de wijk naar Thuringen. Zijn zoon, verwekt bij eene Thuringische Vorstin, BASINA genaamd, was CLODOWIG of CLOVIS. Deze werd in 486 op het schild verheven, daar de Gallische Graaf AEGIDIUS (2), een zeer strijdbaar en oorlogszuchtig nabuur, de Frankische stammen noodzaakte steeds tot den kamp vaardig te wezen.

Zoolang AEGIDIUS leefde hield CLOVIS zich rustig. Nauwelijks echter was hij gestorven en door zijn zoon SYAGRIUS opgevolgd, of CLOVIS besloot, in vereeniging met RAGHENAHER, die te Kamerijk zetelde, het grondgebied van SYAGRIUS te veroveren.

CLOVIS moet, naar zijn daden te oordeelen, een man van buitengewone scherpzinnigheid geweest zijn. Het doel van de onderneming tegen SYAGRIUS was, ingevolge het besluit van de volksvergadering, niet de verovering van nieuwe landstreken, maar de voldoening van den strijdlust en van de zucht naar buit.

Dit karakter van den eersten veldtocht op Gallischen bodem wist CLOVIS, na den slag van Soissons, terstond te doen uitkomen. Immers geene bijzondere landerijen werden in bezit genomen; de Gallo-Romeinen bleven gehandhaafd in hun grondeigendom, terwijl alleen hunne roerende goederen buit gemaakt en onder de Franken zooveel mogelijk gelijkelijk verdeeld werden.

Met waren adelaarsblik had de jonge heirtog den toestand begrepen. Als aanvoerder zijner landslieden was en bleef hij hun werktuig en kon hij zelfs

---

(1) *Gesta reg. Franc.*, C. II.

(2) Zijn volledige naam was AFRANIUS SYAGRIUS AEGIDIUS.

niet over een enkel stuk van den buit beschikken, indien een gewone Frank zich daartegen verzette. Het gebeurde met de vermaarde vaas te Soissons, waarvan wij nader zullen gewagen, strekt hiervoor ten bewijze.

»CLOVIS», zegt GREGORIUS VAN TOURS, »voerde vele oorlogen en behaalde vele overwinningen».

De eerste overwinning werd bevochten op eenige mijlen ten noorden van Soissons, waardoor, zooals reeds gezegd is, het laatste grondgebied van het West-Romeinsche Keizerrijk in handen der barbaren overging. SYAGRIUS sneuvelde; CLOVIS vestigde zijn zetel te Soissons en begon van daar den strijd tegen de Gallo-Romeinsche steden en landschappen, die geduurd heeft van 487 tot 491.

Alle landerijen van den Keizerlijken fiscus en de uitgestrekte goederen van de gevluchte Romeinsche familiën vormden de ontzaglijke bezitting, over welke CLOVIS als overwinnaar van SYAGRIUS beschikte. Daarom nam hij van den Byzantijnschen Keizer gaarne den titel van Romeinsch patriciër aan, welke deze hem verleende, om hierdoor ten minste naar de grondregels van het Romeinsche recht in het bezit van de feitelijk verlorene provincie te blijven.

CLOVIS en zijne Franken werden door dezelfde of althans gelijksoortige beweegredenen tot verdere veroveringen aangespoord. De Franken, onverzadelijk in roofzucht, waren tot elken veldtocht onder een zoo gelukkigen aanvoerder bereid, terwijl de bezittingen der Gothische Koningen, die ook als Romeinsche patriciërs heerschten, voor CLOVIS een machtig lokaas vormden.

CLOVIS liet de staatsregeling in wezen en derhalve de openbare ambten aan de Gallo-Romeinen, daar dezen daartoe de onmisbare kennis bezaten, terwijl de Frank alléén geschikt was voor den oorlog.

Zoo was CLOVIS tegenover de Gallo-Romeinen autocraat, naar de grondslagen van het Romeinsche recht; tegenover zijne Franken bleef hij echter slechts de opperbevelhebber. Hij wist een aantal der dapperste en invloedrijkste Franken door het schenken van goederen en van schitterende hofambten aan zich te verbinden. Deze getrouwen (*fidelis*, *antrustio*) werden door een eed tot onvoorwaardelijke gehoorzaamheid verplicht. Zij moesten gestadig bereid wezen den Koning in den strijd te volgen. Hun loon bestond dikwerf in rentegevend grondbezit. Ook enkele Gallo-Romeinen werden tot deze voordeelige en invloedrijke ambten geroepen.

De groote veldtochten, die elkaar na het jaar 486 opvolgden, werden nog gevoerd met het volksleger, in het *Campus Martius* na onderlinge beraadslaging gevormd. Edoch deze militaire inrichting scheen voor de nieuwe verhoudingen op den duur onbruikbaar. De Franken bleven vermetele gelukzoekers, die niet aan tucht onderworpen konden worden.

Na de verovering van Soissons trok CLOVIS langs den weg, die den naam ontving van *via barbarica*, langs Rheims op Châlons aan. Hij wilde Rheims

sparen uit eerbied voor den Bisschop REMIGIUS, maar een troep brooddronken Franken drong buiten zijn weten in de stad en roofde uit de Christelijke kerken vele kostbare versierselen, onder andere eene vaas van buitengewone grootte en schoonheid. REMIGIUS, hierdoor ten hoogste bedroefd, deed CLOVIS verzoeken hem voor het minst deze kostbare vaas terug te geven.

De Koning sprak tot de gezanten: »Volgt mij naar Soissons; dáár zal de buit verdeeld worden en als deze vaas *mij* te beurt valt, zal ik des Bisschops wensch vervullen." Toen nu tot de verdeling zou worden overgegaan, sprak de Koning: »Ik bid u, mijne dappere krijgslieden, mij deze vaas boven mijn aandeel niet te weigeren" (1). Alle krijgslieden bewilligden in 's Konings verzoek, één uitgezonderd.

Deze Frank hief even nijdig als lichtzinnig zijne strijdbijl op en deed haar verpletterend op de schoone vaas nederdalen, uitroepende: »Gij zult niets hebben, o Koning, dan wat het lot u zal toewijzen." Allen verwonderden zich over deze daad. De Koning echter verdroeg die belediging geduldig en de gebroken vaas opnemend, gaf hij ze aan den gezant van den bisschop, maar — zegt de kroniek — hij bewaarde de gramschap in zijn hart.

Hoe CLOVIS rechtspleging hield, bleek in het volgende jaar (487) op de algemeene vergadering van Maart. Hij doorliep de rijen van het leger en onderzocht de bruikbaarheid der wapenen; komende voor den man, die de vaas had verbrijzeld, sprak CLOVIS aldus: »Geen enkel man heeft hier zulke slecht onderhouden wapenen als gij. Noch uw spies, noch uw zwaard, noch uwe bijl is in bruikbaren staat." Dus sprekend wierp de Koning 's mans bijl ter aarde. Toen nu de man zich bukte om zijn wapen te hernemen, hief de Koning zelf zijne bijl op en verpletterde den schedel van den krijger, zeggende: »Dat het u verga gelijk gij het vorige jaar met de vaas te Soissons gehandeld hebt." Op deze wijze, zegt GREGORIUS VAN TOURS, bracht hij eene groote vrees bij zijne omgeving teweeg.

De strijd tegen het zoogenaamde onafhankelijke Gallië werd nu (487) voortgezet en het gebied uitgebreid tot aan de Seine.

Het lag verder in den natuurlijken loop der zaken, dat de onafhankelijke landstreken tusschen de Seine en de Loire allengs werden aangevallen.

Eene belangrijke afleiding had evenwel plaats doordat de Allemannen, die aan gene zijde van den Rijn ten zuiden van de Main gevestigd waren, in massa over den Rijn trokken en schrik verspreidden in de landen der Ripuariërs rondom Trier, Metz en Verdun. Dezen, voor overmacht wijkend, riepen de hulp in van de Salische Franken. CLOVIS rukte op aan het hoofd van al de Salische benden (2) en leverde den Allemannen den beroemden slag bij Tolbiac (*Zülpich*) op vier Fransche mijlen ($\pm 3\frac{1}{4}$ uur gaans, 18 KM.) van Keulen.

(1) Rogo vos, o fortissimi proeliatores, ut saltem mihi vas istud extra partem concedere non abnuatis. GREGORIUS TURONENSIS, II, 28.

(2) Het is dus waarschijnlijk, dat ook de Salische benden uit Batavia zijn toegesnel.

De slachting was vreeselijk, want, volgens de uitdrukking van een historischrijver, voerden de Franken den krijg kort en krachtig. Maar in dit geval duurde de strijd lang, omdat de Franken streden tegen barbaren, die hen in krijgskundige eigenschappen evenaarden.

SIEGEBERT, de opperbevelhebber der Ripuariërs, werd aan de knie gewond. Daarop namen de zijnen de vlucht en lieten de Saliërs alleen zich meten met hunne gevreesde tegenstanders.

CLOVIS zag, dat allengs ook zijne benden begonnen te wijken, waarschijnlijk medegesleept door het slechte voorbeeld der Ripuariërs. Hij meende, dat de slag verloren was. In dit uiterste oogenblik, zegt GREGORIUS VAN TOURS, zwoer hij, op raad van den Bisschop AURELIUS, het Christendom te zullen omhelzen, indien hij op zijne vijanden, door Gods hulp, mocht zegevieren. Kort daarop herzamelden zich de reeds wijkende Salische benden en keerden zich met vernieuwde krachtsinspanning, op CLOVIS' heldhaftig voorbeeld, tegen den vijand, met het gevolg dat eene schitterende overwinning bevochten werd. CLOVIS vervolgde de Allemannen tot aan de Rhetische Alpen en maakte zich meester van het land, begrepen tusschen de Main en den Donau. De beide belangrijke veldslagen, door CLOVIS op de Gallo-Romeinen en op de Allemannen gewonnen, zijn door de geschiedschrijvers niet uitvoerig genoeg geboekstaafd om daaruit te kunnen verklaren hoe de vechtwijze der Frankische legers te dien tijde is geweest. Edoch, zeker weten wij, dat de Romeinsche vechtwijze bij hen hoe langer hoe meer in vergetelheid geraakte, omdat zij niet werd nagevolgd.

De Allemannen, die zich niet aan de heerschappij der Franken wilden onderwerpen, zochten en vonden een toevluchtsoord in de hooge Alpenstreken op de grenzen van Italië.

Daar regeerde THEODORIK DE GROOTE, Koning der Oost-Gothen, die met behulp der West-Gothen na een vierjarigen strijd (489—493) aan het gezag van ODOACER een einde had gemaakt.

Deze machtige vorst nam de vluchtelingen in bescherming en bewoog CLOVIS de vervolging te staken (1). De overwinnaar van TOLBIAC keerde van den Donau naar den Rijn terug en trok door de Vogezen op Rheims en Soissons aan.

Zonder twijfel hadden *Basilea* (Bazel), *Argentoratum* (Straatsburg) en Toul, met het land van de Boven-Marne tot aan de westelijke hellingen der Vogezen, de heerschappij van den Salischen vorst erkend.

De overgang van CLOVIS tot het Christendom had aanvankelijk tengevolge (497), dat velen zijner gezellen hem verlieten en zich ten noorden van de Somme gingen vestigen onder de vanen van RAGHENAHER, den Koning van Kamerijk. Maar deze was geen veroveraar, dus zouden in den eerstvolgenden oorlog de zucht naar buit en de dorst naar avonturen spoedig de hardnek-

(1) GREG. TUR., *Hist.*, L. II, C. 30.

kigste heidenen weder terugbrengen onder den steeds zegevierenden Koning van Soissons.

Aan de andere zijde had CLOVIS' doop tengevolge, dat de bevolking van Armorica (1), vermoed door eene langdurige worsteling en op de raadgeving van hare bisschoppen, de wapens nederlegde.

PROCOPIUS, die de vereeniging verhaalt van de Armoricen met de Franken, zegt: dat de overige Romeinsche soldaten, die de bezetting vormden van het uiteinde van Gallië, niet naar Rome kunnende terugkeeren, zich niet wilden vereenigen met de West-Gothen. Zij onderwierpen zich met de landstreken, die zij voor Rome bezet hielden, aan de heerschappij van CLOVIS. Het is waarschijnlijk, dat de overblijfselen van geregelde troepen van allerlei oorsprong, welke in verschillende deelen van Gallië verspreid waren, zich op deze wijze allengs bij de overwinnaars hebben aangesloten. Zoo breidde CLOVIS' gebied zich allengs uit, totdat de Franken en de West-Gothen aan beide oevers van de Loire tegenover elkander stonden (498—499).

De Koning der West-Gothen ALARIK, de zwakke zoon van den krachtigen EWARIK, deed geen enkele poging om den, van het noorden aanbruisenden, Frankischen stroom te bezweren. Evenwel brak de strijd tusschen Franken en West-Gothen nog niet uit. THEODORIK, Koning der Oost-Gothen in Italië, spoorde CLOVIS aan zijne wapenen naar de zijde van Burgondië te wenden. GODEGHISEL, Koning van Hoog-Burgondië (Zwitserland), beloofde aan CLOVIS eene jaarlijksche schatting te zullen betalen, indien hij door diens medewerking Koning zou worden van geheel Burgondië. CLOVIS gaf gehoor aan deze voorstellen en trok ten strijde tegen GONDEBALD, Koning van Laag-Burgondië, die in de nabijheid van Dijon, met medewerking van GODEGHISEL, geheel verslagen werd.

THEODORIK's troepen hadden geen deel genomen aan den slag. Zij waren langzaam opgerukt, opdat de beslissing zou vallen vóór hunne aankomst. Toch deelde THEODORIK in den buit. Het land ten zuiden van de Durance werd aan hem afgestaan, terwijl GONDEBALD's gebied beperkt werd tusschen Durance en Isère. Geheel Burgondië ten noorden van de Isère werd bij het rijk van GODEGHISEL gevoegd, die wederom het groote gebied van Langres aan den Frankischen vorst afstond. Maar GONDEBALD herwon zijne krachten, zegt GREGORIUS VAN TOURS.

De Franken hadden allerwegen groote verwoestingen aangericht en vele inwoners als gevangenen weggevoerd. Dus ontstond eene geweldige reactie tegen de Franken en hun bondgenoot GODEGHISEL. GONDEBALD trok behendig partij van deze gevoelens om aanvallerwijze te handelen. Hij trok de Isère over en belegerde Vienne, waar GODEGHISEL zich ophield. De uitslag van dezen nieuwen krijg was, dat nu GONDEBALD overwinnaar bleef en

(1) Tegenwoordig Bretagne en noordwestelijk Frankrijk.

Koning werd van de beide Burgondiën, dat GODEGHISEL omkwam en zelfs Langres met de omstreken door CLOVIS werd teruggegeven (1). De landen ten zuiden van de Durance bleven echter onder den scepter van den Oost-Gothischen Koning. Dank zij de staatkunde van dezen vorst, die met zooveel bekwaamheid de rol van bemiddelaar in het westen vervulde, en wellicht ook tengevolge van eene tweejarige ongesteldheid van CLOVIS, telde Gallië zes jaren van vrede na den dood van GODEGHISEL.

Toen brak de storm, tweemaal door THEODORIK afgewend, eindelijk over het rijk van ALARIK los.

In Maart 507 had te Parijs de groote vergadering plaats, waarbij het bleek, dat de krijgsbende (*truste*) des Konings tot een leger was aangewassen. CLOVIS stelde voor om op te rukken tegen de West-Gothen en met geestdrift werd dit voorstel ontvangen.

De keur der Frankische stammen schaarde zich onder den standaard (2) des veroveraars. CHLODERIK, zoon van den Koning der Ripuariërs, voerde duizenden strijders aan van de boorden des Rijns en vele Gallo-Romeinen, evenals de Franken door de zucht naar strijd en plundering gedreven, sloten zich bij de barbaren aan. Deze schrikwekkende massa trok vermoedelijk bij Orleans over de Loire en marcheerde snel door Touraine naar Poitou. Hoewel in het algemeen de tucht veel te wenschen overliet, vinden wij toch enkele feiten opgeteekend, die bewijzen, dat er in sommige gevallen met de overtreders der bevelen korte metten werden gemaakt. Terwijl het leger door Touraine trok verbood CLOVIS namelijk, uit eerbied voor de nagedachtenis van ST. MARTIN, in dit land iets anders te nemen dan groenten en water. Een soldaat, die een bos hooi had gestolen van een armen landman, werd terstond ter dood gebracht.

Op den linkeroever van de Auzance, anderhalve mijl (Fransche) ten westen van Poitiers, herkent men nog de sporen van aarden verschansingen, welke den voet van een heuvel verdedigden, die aan den anderen kant door de Auzance wordt gedekt. Dáár had ALARIK stelling genomen, om te trachten den vijand op te houden, totdat de Oost-Gothen zouden ingrijpen. Want de zwakke Koning der West-Gothen had voornamelijk op THEODORIK zijne hoop gevestigd.

CLOVIS evenwel viel hier niet aan. Hij trok langs de Vienne, die door vele regens gezwollen was, naar boven om, zoo mogelijk, eene waadbare plaats te vinden. Bij het aanbreken van den dag zag men plotseling een ree van bijzondere grootte de rivier doortrekken zonder te zwemmen. En spoedig volgde het Frankische heir door de op zoo gelukkige wijze ontdekte waadbare plaats (dicht bij Lassac), die nog heden »Gué de la biche» wordt

(1) GREG. TUR., L. II, C. 33.

(2) In 498 werd de mantel (*la chape*) van ST. MARTIN de standaard en het symbool van het Frankische volk, dat voor ST. MARTINUS (Bisschop van Tours, † 397) eene hooge vereering koesterde. Op dit vaandel, van hemelsblauwe taf vervaardigd, was ST. MARTIN's beeltenis geschilderd.

genoemd. Na op deze wijze de Vienne te zijn doorgetrokken, marcheerde CLOVIS naar de Clain en kampeerde op het plateau van Sichar tegenover Voulon, vier mijlen (Fransche) ten zuiden van Poitiers.

Door deze beweging sneed CLOVIS behendig de gemeenschap zijns tegenstanders met het zuiden af en hield hij hem als 't ware geheel ingesloten. De beide legers bleven eenigen tijd aldus in hunne stellingen, terwijl de Frankische soldaten inmiddels, tegen de uitdrukkelijke bevelen des Konings, allentwegen aan hunne zucht tot roof den teugel vierden. De West-Gothen, hevig verbitterd door deze rooftochten, noodzaakten hunnen vorst om zijne verschansingen te verlaten en den vijand aan te vallen. Dus werd men handgemeen in de vlakke van Voulon (1) of Vouillé.

Het leger der West-Gothen was geweldig door het getal, maar uit heterogene bestanddeelen samengesteld. De wet schreef voor, dat alle vrije mannen, zoowel Romeinen als Gothen, onder de wapenen moesten komen, vergezeld van het tiende gedeelte der slaven. Hierbij kwam nog, dat de meeste Gallo-Romeinen van ALARIK's leger wenschten dat CLOVIS zoude overwinnen. Hun wensch werd vervuld. De Franken vielen, zonder te letten op de pijlen der West-Gothen, stoutmoedig met de strijdbijl aan.

In ALARIK's gebroken liniën ontstond spoedig eene paniek, die een overhaaste vlucht tengevolge had. ALARIK, werd, bij eene poging om de zijnen te herzamelen, door CLOVIS zelf doodelijk gewond. Twee Gothische soldaten, zich opofferend om hun Koning te redden, vielen woedend op CLOVIS aan en troffen hem met hunne lansen aan twee zijden tegelijk. Doch, dank zij het pantser van stevige samenstelling, dat de Koning droeg, konden de lansen niet doordringen en de vlugheid van zijn strijddros werkte mede tot zijne redding. Toch duurde de slag nog geruimen tijd. De lijken waren zoodanig opgestapeld, dat men zou gezegd hebben: »er is een berg van dooden" (2).

Het zegevierende leger verspreidde zich en van de oevers der Vienne tot aan die der Garonne werden de landen prijsgegeven aan verwoestingen, zoo groot als zij niet gekend hadden sinds de groote invasie van het jaar 457.

Een deel der overwonnenen redde zich in eenige versterkte plaatsen, voornamelijk in Angoulême.

CLOVIS evenwel stoorde zich niet aan deze sterkten, hij trok voort naar Bordeaux, waar hij den winter doorbracht. THEODORIK, oudste zoon van CLOVIS, vervolgde den tocht zijns vaders naar het zuiden en zuidoosten. Doch het optreden van THEODORIK, Koning der Oost-Gothen, had tengevolge, dat aan de veroveringen der Franken paal en perk werd gesteld.

Wel trok CLOVIS zelf uit Bordeaux langs de Garonne op Toulouse aan, wel viel deze aloude hoofdstad van het West-Gothische Rijk met al hare schatten

(1) Campus Vocladensis. GREG. TUR., II, 37.

(2) GREG. TUR., II, 37. PROCOPIUS. *Gesta Reg. Franc.*, C. 17.

hem in handen, maar èn Carcassonne èn Arles weerstonden den Frankischen wapenen. Onder de muren van Arles had een bloedig gevecht plaats met een Oost-Gothisch leger, dat was afgezonden om de stad te ontzetten. De Franken leden nu de nederlaag in die mate, dat de overwinnaar van Voulon, die Carcassonne belegerde, het beleg opbrak bij het vernemen van dit onheil.

Desondanks en terwijl de Oost-Gothen hunne wapenen met succes tegen de Burgondiërs keerden, maakte CLOVIS zich meester van de uitgestrekte landstreek tusschen de Loire, de Cevennes, de Boven-Garonne en de Westelijke Pyreneën.

Het sterke Angoulême, het laatste toevluchtsoord der West-Gothen, bezweek ten slotte voor den machtigen Frankischen vorst, die, in het zuiden eene legerafdeeling achterlatend, zijn zegevierenden intocht hield binnen Tours en dáár de gezanten ontving van den Oost-Romeinschen Keizer ANASTASIUS DICORUS, welke hem de waardigheid van Consul en den titel van Augustus aanboden. Van Tours trok CLOVIS naar Parijs, waar hij den zetel van zijn rijk (*cathedra regni*) vestigde. In het jaar 510 sloot hij den vrede met THEODORIK, den machtigen Koning der Oost-Gothen. Zijne geweldige veroveringen hadden hem zoozeer in aanzien doen rijzen, dat zijn gezag zich allengs uitbreidde over alle Frankische stammen in Gallia Belgica. Bij zijn dood in het jaar 511 was de macht der Franken overwegend in geheel Gallië, welks noordelijk uiteinde, hoofdzakelijk bestaande uit de eilanden gevormd door den Rijn en de Maas, nog altijd *Batavia* genoemd werd.

Werpen wij een terugblik op de daden van den Frankischen veroveraar, dan moeten wij constateeren, dat, ondanks den voorspoed zijner wapenen, de krijgskunst door hem geen enkele schrede voorwaarts deed. Uit de nevelachtige verhalen der geschiedschrijvers weten wij alleen dit met zekerheid, dat alle kracht der legers in het voetvolk bestond (*omne robur in pedite*). Daar de Franken weinig of geen gebruik maakten van den slinger, evenmin als van pijl en boog, kunnen wij veilig aannemen, dat zij meestal in gesloten orde streden. Enkele schrijvers vermelden, dat de eerste militaire ridderorden onder of door CLOVIS werden ingesteld, namelijk die *van den hond* en *van den haan*. De eerste orde moest strekken ter gedachtenis aan den doop van CLOVIS en van zijne gezellen en bestond uit een gouden keten, waaraan een hond hing van hetzelfde metaal. De orde van den haan werd later met die van den hond vereenigd, aan welker keten een gouden penning hing, waarop hond en haan waren afgebeeld met het onderschrift: »Vigiles”.

Naar hetgeen wij van CLOVIS weten, kan hem de lof niet onthouden worden van een buitengewoon moedig, ondernemend, werkzaam en bekwaam aanvoerder te zijn geweest.

De eenheid van macht, door zijne strijdbijl in het leven geroepen, overleefde hem echter niet. Van CLOVIS tot KAREL MARTEL is de geschiedenis der Franken eene aaneenschakeling van burgerlijke twisten, van samenzweringen, van staatkundige misdaden en gruwelen, die den beoefenaar van de krijgs-

kunst niet het minste belang vermogen in te boezemen. Een enkel feit is merkwaardig, als een bewijs hoe de krijgskunst van het oude Rome onder den invloed der barbaren allengs geheel in verval was geraakt. Wij bedoelen den veldslag bij Casilinum (553).

Het door CLOVIS beheerschte gebied werd na zijn dood in vier deelen gebroken, die door zijne zonen THEODORIK, CHLODOMIR, CHILDEBERT en CLOTARIUS werden beheerscht. Desalniettemin bleef de hoofdverdeeling in Saliërs en Ripuariërs, ten naasten bij door de Maas gescheiden, bestaan.

De oudste zoon THEODORIK verkreeg of nam het noordoostelijk gebied, waartoe ook Batavia behoorde, terwijl het tegenwoordige België tot aan de Maas onder den scepter van den vierden zoon CLOTARIUS werd gesteld.

Hoe wanordelijk en hebzuchtig de zonen van CLOVIS ook waren, tegenover het buitenland begrepen zij vereenigd te moeten optreden.

Den Gothen werd belet belangrijke veroveringen te maken, terwijl in 523 CHLODOMIR, CHILDEBERT en CLOTARIUS vereenigd tegen de Burgondiërs optraden. Zij behaalden daarbij aanvankelijk een belangrijk voordeel, maar keerden toch spoedig, wellicht tengevolge van oneenigheid, naar hunne landen terug.

CHLODOMIR ondernam in 524 een tweeden veldtocht, in vereeniging met zijn oudsten broeder THEODORIK, Koning der Ripuariërs. Deze laatste bood echter geene werkdadige hulp. CHLODOMIR sneuvelde en de Burgondiërs herstelden zich nog eens, hoewel verzwakt, van dezen heftigen aanval. De Koning der Burgondiërs moest onder andere de landstreken aan de Boven-Rhône aan den Koning der Oost-Gothen afstaan (1). Het gebied van CHLODOMIR werd verdeeld tusschen zijne broeders CLOTARIUS en CHILDEBERT.

THEODORIK, Koning der Ripuariërs, kwam niet tusschenbeide, ongetwijfeld omdat hij de hulp van CLOTARIUS noodig had tot volvoering zijner nieuwe plannen. Terwijl zijne broeders Burgondië opnieuw aanvielen, wendde hij zijne blikken naar Germanië. Hij wilde het werk van CLOVIS voortzetten en de heerschappij der Franken uitstreken over de woeste streken aan gene zijde van den Rijn.

Behendig gebruik makende van de twisten onder de vorsten der Thuringers en geholpen door zijn broeder CLOTARIUS, door Over-Rijnsche Franken en Allemannen, viel hij de Thuringers aan en overwon in een beslissenden slag bij de Unstrut. Dientengevolge geraakte geheel Thüringen onder de heerschappij van THEODORIK, terwijl de buit tusschen hem en CLOTARIUS werd verdeeld.

In het jaar 533 vereenigden zich de drie broeders THEODORIK, CHILDEBERT en CLOTARIUS om een nieuwen aanval te doen op Burgondië. THEODORIK (2)

(1) GREG. TUR., III, C. 1-6.

(2) Onder THEODORIK was de wet der Ripuariërs te boek gesteld. Zij verschilt weinig met de Salische wet. Merkwaardig is daarin o. a. de boete voor een moord op een Frank: 200 gouden stuivers; voor dien op een Burgondiër, Fries, Alleman of Sakser: 160 gouden stuivers en voor dien op een Romein: 100 gouden stuivers. Een gouden stuiver was gelijk aan fr. 15.

stierf echter in hetzelfde jaar en werd in zijn gebied door zijn zoon THEODEBERT opgevolgd. Niettemin werd de krijg tegen Burgondië voortgezet en dit rijk geheel veroverd en verdeeld.

Groote gebeurtenissen vielen intusschen voor aan gene zijde der Alpen. JUSTINIANUS had te Constantinopel den troon beklommen (527), weinige maanden nadat de groote THEODORIK, Koning der Oost-Gothen, op dien van Ravenna was overleden (526).

Keizer JUSTINIANUS, een man van buitengewone geestkracht en werkzaamheid, wilde beproeven de grenzen van het Oost-Romeinsche rijk uit te breiden en vatte het stoute voornemen op, om de barbaren te gaan bestrijden, die het West-Romeinsche Rijk hadden veroverd. Zijn veldheer BELISARIUS werd in 534 naar Afrika's Noordkust gezonden en vernietigde daar in één veldtocht het rijk der Vandalen. Vervolgens ontving hij bevel naar Italië over te steken en dit aloude Romeinsche land aan de heerschappij der Oost-Gothen te ontweldigen. De gelegenheid scheen daartoe gunstig. Immers na het verscheiden van den grooten THEODORIK ging de kroon binnen weinige jaren op verschillende hoofden over.

Ook de Frankische vorsten, vooral THEODEBERT, sloegen den blik naar het Italiaansche schiereiland, terwijl en Byzantijnen en Oost-Gothen gevoelden, dat der Franken hulp hun van ontzaglijke waarde zou wezen. Dus werd die hulp van twee zijden gevraagd.

De Frankische vorsten luisterden naar de voorstellen van JUSTINIANUS, die hun eene belangrijke som gelds gezonden en eene jaarlijksche schatting beloofd had, als zij zich met hem tegen de Oost-Gothen keerden.

BELISARIUS werd spoedig meester van Sicilië en landde vervolgens (536) in het zuiden van het schiereiland, hopen de, dat de Franken in het noorden eene afleiding zouden bewerken. Maar dezen trokken niet over de Alpen. VITIGES, Koning der Oost-Gothen, stond den Franken al de Trans-Alpijsche landen af. Dientengevolge ontruimden de Oost-Gothen Arles, Aix, Avignon, Marseille en werden deze landstreken onder de drie Frankische vorsten verdeeld.

De Merovingische verovering had haar toppunt bereikt, daar in Gallië alleen Narbonne en omstreken West-Gothisch en Bretagne Cimbrisch bleven.

Een leger van tienduizend Burgondiërs (vasallen der Franken) rukte op tot ondersteuning van VITIGES en stelde hem in staat Milaan ten onder te brengen, welke stad op vreeselijke wijze werd uitgemoord, tot boete voor hare gehechtheid aan de Keizerlijke zaak (538).

BELISARIUS (1) evenwel vervolgde met snelheid zijn zegevierenden tocht door Italië van het zuiden naar het noorden en bedreigde reeds in de lente van 539 Ravenna, de hoofdstad der Oost-Gothen, waar VITIGES, angstig zijn naderenden ondergang te gemoet zag.

(1) PROCOPIUS, die onder de bevelen van BELISARIUS als Doryphoor (officier) den veldtocht in Italië bijwoonde, schetst dezen veldheer als edel, onbaatzuchtig, nederig, verstandig, moedig, vastberaden, matig en rein van zeden.

BELISARIUS wilde Osimo en Fiesole nemen voor en aler hij Ravenna ging belegeren, opdat geen vijand hem in den rug zou kunnen bestoken. Ter uitvoering van dit plan zond hij eene afdeeling van zijn leger naar Fiesole, dat ingesloten werd. Eene andere afdeeling moest naar het noordwesten oprukken, Tortona bezetten en zich daar verschansen. Zelf sloeg hij het beleg voor Osimo (*Auximum*) aan het hoofd van elfduizend man. Osimo, de hoofdstad van Picenum, lag op 84 stadiën (1) (15,5 KM.) van de kust der Adriatische Zee en op drie dagreizen en 80 stadiën van Ravenna.

Het gelukte den belegerden van Osimo en van Fiesole boden naar Ravenna te zenden, ten einde den Koning hulp te vragen.

VITIGES bleef zelf te Ravenna maar zond bevel aan URAJAS om met zijne troepen uit Milaan naar de landstreek van de Ticino te marcheeren. Deze voldeed hieraan, trok bij Pavia over de Po en stond plotseling tegenover de legerafdeeling van BELISARIUS. Gothen en Byzantijnen bleven echter op 60 stadiën (11 KM.) van elkander gelegerd, zonder aan te vallen. De Byzantijnen voldeden aan hun last als zij den Gothen den weg versperden en de Gothen wilden niet aanvallen, ten einde eene nederlaag te vermijden.

Terwijl nu deze afdeelingen zuidwaarts van de Po elkander in ontzag hielden, kwam een Frankisch heir uit het noordwesten opdagen.

PROCOPIUS zegt: In dezen tijd (539) bemerkten de Franken, hoe èn Romeinen (Byzantijnen) èn Gothen door den krijg verzwakt waren; zij achtten dus het oogenblik gunstig om een goed deel van Italië voor zich te winnen. Want het kwam hun dwaas voor rustig toe te zien, als anderen zoolang oorlog voerden om de heerschappij over een land, dat voor hen zoo gemakkelijk gelegen was. Zij stapten daarom lichtvaardig heen over de met Gothen en Romeinen kortelings gesloten verdragen — want dit volk is het meenedigste onder alle menschen (2) —, verzamelden snel een leger van 100.000 man en vielen onder THEODEBERT, kleinzoon van CHLODMIR en Koning van Austrasië, in Italië. Zij hadden slechts weinige ruiters. Deze vormden de lijfwachten des aanvoerders en waren slechts met lansen gewapend.

Het geheele leger bestond overigens uit voetvolk, dat niet met pijl en boog of lans, maar met zwaard, schild en enkelvoudige bijl streed.

Dit leger trok dan over de Alpen in Ligurië en gaf niet zonder grond den Oost-Gothen hoop op krachtige ondersteuning. De Franken trokken zonder vijandelijkheden te plegen naar Pavia, waar de Romeinen indertijd de Po overbrugd hadden. De bewakers der brug, niets kwaads vermoedend, lieten het Frankische heir ongehinderd overtrekken. Maar nauwelijks waren THEODEBERT's benden ten zuiden van de Po aangekomen, of zij richtten een ontzettend bloedbad aan onder de vrouwen en kinderen, die zij konden machtig worden, en wierpen de lijken in de rivier ten offer aan HELLA,

(1) 1 KM. = $\pm$ 5,4 stadiën.

(2) Est enim haec omnium maxime infida natio. PROCOPIUS, *De bello Gothico*, II, 25.

de godin des doods, en aan de Walkyriën, de maagden beschermsters der strijdenden. »Want, zegt PROCOPIUS, ofschoon deze barbaren Christen geworden zijn, hebben zij vele van hunne heidensche gebruiken behouden.»

Na dit moordtooneel, dat allerwegen schrik en ontsteltenis verspreidde, trok het Frankische leger verder en viel op het onverwachts de Gothen van URAJAS in den rug aan. Deze verraderlijke overval bracht te midden der Gothen een ware paniek teweeg en had tengevolge, dat zij in menigte op de vlucht sloegen en wel midden door de Byzantijnsche troepen op den weg naar Ravenna.

Toen de Byzantijnen de Gothen aldus zagen vluchten, meenden zij dat BELISARIUS zelf hen had aangevallen, de vijandelijke legerplaats had veroverd en de vluchtenden vóór zich uitdreef. Zij rukten dus op om mede te werken en stieten zeer tegen verwachting op een vijandelijk leger, dat hen onmiddellijk aanviel. Het gevolg was, dat ook de Byzantijnen door de Franken werden verslagen en niet in hunne legerplaats konden terugkeeren. Zij vloden allen naar Tuscië en meldden van daar de ramp aan BELISARIUS.

De Franken, op deze verraderlijke wijze in het bezit gekomen van beide legerplaatsen, vonden daar een grooten voorraad van levensmiddelen. Al spoedig echter was deze voorraad uitgeput en vonden de veroveraars in deze verlaten streken alleen rundvee en het water van de Po. Door het bijna uitsluitend gebruik van vleesch en rivierwater openbaarde zich spoedig onder de krijgers van THEODEBERT een geweldige buikloop, die in weinige dagen een derde deel des legers deed omkomen. Intusschen had BELISARIUS kennis gekregen van het gebeurde en was hij diengevolge zeer beducht voor zijn leger en bijzonder voor de belegeraars van Fiesole. Hij schreef daarom terstond aan Koning THEODEBERT en bracht hem op waardige wijze de ontrouw aan het gegeven woord onder het oog; deze, wiens krijgers bereids morden over het verblijf in deze noodlottige landstreek, keerde ijlings met de zijnen naar Austrasië terug.

Zoowel Osimo als Fiesole vielen daarna BELISARIUS in handen, die oprukte naar Ravenna en deze stad aan de zee- en landzijde deed insluiten. Tijdens het beleg traden zoowel gezanten der Frankische Koningen als van Keizer JUSTINIANUS binnen de veste. De Franken boden aan, Italië broederlijk met de Oost-Gothen te deelen. Dit voorstel werd afgewezen tengevolge van de redevoeringen der Byzantijnen, die wezen op de trouweloosheid der Franken. Terwijl de onderhandelingen nog niet geëindigd waren, boden de Gothen, het gezag van VITIGES moede, de kroon aan den veldheer BELISARIUS. Hier vooral schitterde het edele, onbaatzuchtige karakter van BELISARIUS, daar hij de kroon weigerde en er slechts op bedacht was Italië voor den Keizer te herwinnen.

PROCOPIUS, den val van Ravenna vermeldende, zegt woordelijk (1): »Toen

(1) *De bello Gothico*, II, 29.

ik op dien dag den intocht van het Romeinsche leger in Ravenna aanschouwde, rees bij mij de gedachte, dat noch de dapperheid, noch de massa hier den uitslag hadden teweeggebracht, maar eene Godheid (1), die de gemoederen der menschen steeds dáárheden leidt waar zij, aan hetgeen worden moet, geen hinderpaal stellen. Want de Gothen overtroffen hunne tegenstanders verre in kracht en getal; zij hadden geen gevecht geleverd sedert hunne komst binnen Ravenna en toch waren zij de krijgsgevangenen van hunne zwakke tegenpartij geworden.”

Op het einde des jaars 539 werd BELISARIUS naar Constantinopel ontboden, ten einde oorlog te voeren tegen de Perzen. Na zijn vertrek werden in de landen ten noorden van de Po verschillende Gothische edelen op den troon verheven, die echter gewelddadig om het leven kwamen. In het jaar 541 werd TOTILAS tot Koning verkozen, onder wiens krachtige leiding de Gothen weder aanvallend te werk gingen en groote voordeelen behaalden. Na eene eerste overwinning in 541 drong TOTILAS allengs zuidwaarts en heroverde hij zelfs Napels (543), welks muren op zijn bevel werden geslecht.

Deze belangrijke overwinningen der Gothen noodzaakten Keizer JUSTINIANUS in 544 BELISARIUS opnieuw naar Italië te zenden. Doch uithoofde van gebrek aan troepen en paarden kon deze geene duurzame voordeelen behalen. Hij keerde in 548 voorgoed naar Constantinopel terug en rustte daar op zijne lauweren.

In het jaar 551 werd NARSES tot opperbevelhebber in Italië benoemd.

De Franken werden intusschen zoowel door den Keizer als door den Gothen-Koning TOTILAS aangezocht om een verbond te sluiten. Terwijl de Frankische vorsten steeds weifelende bleven, aan welke zijde zij zich zouden aansluiten, behaalde NARSES intusschen belangrijke overwinningen.

In 552 werd het leger der Gothen totaal vernietigd, terwijl TOTILAS zelf sneuvelde. Hetzelfde lot trof ook zijn opvolger TEJAS, die aan THEODEBALD, opvolger (551) van THEODEBERT, tevergeefs een bondgenootschap had voorgesteld.

THEODEBALD, zwak en ziekelijk, zonder krijgslust, zonder heldenmoed, wilde zich niet in den oorlog begeven, maar LEUTHARIS en BUTILINUS namen, ofschoon tegen des Konings verlangen, het bondgenootschap aan.

LEUTHARIS en BUTILINUS waren gebroeders van den stam der Allemannen en door THEODEBERT tot heertogen verheven, nadat hij de Allemannen had onderworpen. Zij zagen voor de Frankische macht een groot voordeel in een nieuwen veldtocht, meenden dat de veldheer NARSES spoedig overwonnen zou worden en waanden zich reeds meester van geheel Italië, zelfs van Sicilië. Zij verwonderden zich over de dwaasheid der Gothen, die bevreesd waren voor zulk een dwerg, voor zulk een verweekten harems-

(1) *Sed Numen esse, quod eorum mentes sic flectat etc. De bello Gothico, II, 29.*

wachter, die eigenlijk niets mannelijks had (1). Vol verwatenheid dus verzamelden zij eene krijgsmacht van 75.000 Franken en Allemannen en bereidden alles voor tot een inval in Italië.

NARSES (2), de uitnemende veldheer, nooit bedweld door den voorspoed, maar altijd bezorgd en voorzichtig, hoorde van het plan van aanval en besloot inmiddels zich meester te maken van de plaatsen in Tuscië, die nog in handen der Gothen waren. Vele van die plaatsen vielen hem zonder slag noch stoot in handen, o. a. Florence; andere, bijv. Lucca, gewon hij niet dan na een langdurig beleg. Bij deze laatste oorlogshandeling vooral schitteren de rechtvaardigheid, de edelmoedigheid en de wijsheid van dezen veldheer, die in deugd en talent de evenknie van BELISARIUS genoemd mag worden.

In den winter van 552 op 553 werd alles voorbereid om de Franken te gemoet te treden. De lente vond het leger van NARSES verzameld nabij Rome. Hier werden dagelijks degelijke oefeningen gehouden. De troepen moesten marcheeren, in volle wapenrusting te paard springen, de *pyrrhicha*, eene soort van wapendans, uitvoeren. Ook werden zij dikwerf door trompetgeschal gealarmeerd, opdat zij, in de goede dagen der winterkwartieren, de waakzaamheid niet uit het oog zouden verliezen.

Intusschen trokken LEUTHARIS en BUTILINUS met hunne benden Franken en Allemannen Italië binnen. Zonder in de omstreken van Rome te komen, vervolgden zij hun weg naar het zuiden, een spoor achterlatend van verwoesting door plundering en brandstichting.

In Samnium had eene scheiding plaats. BUTILINUS namelijk trok met de grootste helft des legers langs de kust van de Tyrreensche zee en plunderde Campanië. LEUTHARIS verwoestte Apulië en Calabrië.

Toen nu de zomer naderde, wilde laatstgenoemde naar Gallië terugkeeren, ten einde rustig te genieten van den behaalden buit. Hij zond boden aan zijn broeder om hem tot een gezamenlijken terugtocht te bewegen, maar tevergeefs. BUTILINUS, geleid door het hem geopend vooruitzicht om tot Koning der Gothen te worden gekozen, wilde in Italië blijven en bereidde zich dientengevolge tot den strijd. LEUTHARIS trok snel terug, opdat, na het in veiligheid brengen van den buit, hij zijne troepen zou kunnen zenden tot versterking van het leger zijns broeders.

Op zijn terugtocht evenwel werd hij door eene vijandelijke afdeeling aangevallen bij de stad Pisaurum aan de Adriatische zee. Met verlies van zijne voorhoede, gelukte het hem het gevecht af te breken en haastig den terugweg te vervolgen. Hij geraakte gelukkig over de Po en hield rust in het Venetiaansche gebied.

(1) Mirari vero se Gothos dicebant, si tantopere homuncionem thalamo et umbratili delitiosaeque vitae assuetum, nihilque masculum et virile prae se ferentem, reformidarent.

AGATHIAS *Hist.* I, 8.

(2) NARSES was, hoewel een gesnedene, een zeer krachtig man naar lichaam en geest. Hij stond hoog in aanzien en bekleedde het ambt van beheerder der bijzondere keizerlijke kas.

PROCOPIUS, *De bello Gothico*, II, 13.

Hier echter berouwde hem zijn overhaaste aftocht, aangezien veel van het geroofde verloren was gegaan. Doch deze rust werd het leger noodlottig. De pest brak uit en woedde zoo vreeselijk, dat LEUTHARIS met het grootste gedeelte zijner benden bezweek. Wat BUTILINUS betreft, hij trok, na vele steden en kasteelen tot aan de zeeëngte van Messina geplunderd te hebben, snel naar Campanië, aangezien hij vernomen had, dat NARSES daar het Keizerlijke leger verzamelde. BUTILINUS verlangde eene spoedige beslissing van het gewichtig pleit, daar ook hij reeds een belangrijk deel zijns legers door ziekte had verloren.

De zomer (553) was reeds voorbij en de wijngaarden droegen overvloedige druiven. Daar NARSES met opzet alles had doen verwoesten, vond BUTILINUS geene voldoende voedingsmiddelen voor zijne troepen. Uit nooddrift verzadigden zij zich met druiven en leden dientengevolge sterk aan buikloop.

In Campanië aangekomen, legerde BUTILINUS zich niet verre van Capua aan de rivier Casilinus (*Volturno*) en omringde zijn troepen met een sterken wagenburcht. Overigens vertrouwde hij op de natuurlijke kracht van het terrein; hij meende namelijk, dat zijn rechterflank gedekt was door den voorbijsnellenden stroom. Hij deed de karren, die hij in grooten getale met zich voerde, tot aan de naven der achterwielen met aarde versterken en liet slechts een smallen weg open om aanvallend voorwaarts te gaan.

De brug in de nabijheid der legerplaats werd bewaakt door eene uitgelezen bende, welke daartoe in een opzettelijk gebouwen houten toren was geplaatst, met den last uit deze dekking de brug te verdedigen en den Romeinen den overtocht te betwisten.

Toen BUTILINUS al deze maatregelen genomen had, dacht hij goed gehandeld te hebben, alsof het aan hem alléén stond de vijandelijkheden te openen. Wat zijn broeder in Venetië gebeurd was, wist hij nog niet, maar hij verwonderde zich er over, dat LEUTHARIS hem niet, volgens belofte, versterking gezonden had. Toch geloofde hij ook zonder verdere ondersteuning den vijand te kunnen verslaan, daar hij de meerderheid had in getalsterkte. Immers zijn leger telde nog 30.000 man, terwijl de Romeinen nauwelijks 18.000 man sterk waren.

Hijzelf had goeden moed en gaf zijn volgelingen te kennen, dat in den aanstaanden strijd eene gewichtige beslissing lag opgesloten.

Zoodra NARSES bericht ontving van den opmarsch van BUTILINUS, trok hij terstond van Rome den vijand te gemoet en betrok een kamp tegenover dat, hetwelk door dezen ingenomen was. Terwijl beide legers zich ijverig voorbereidden op den naderenden slag, heerschten bij afwisseling vrees, hoop en twijfel. Intusschen plunderden de Franken de naburige dorpen. Daar het NARSES verdroot, dat de Frankische treinsoldaten ongestraft voorbijtrokken, alsof er nog geen Romeinsch leger zichtbaar was, besloot hij dit stroopen nadrukkelijk te verhinderen.

Onder de Romeinsche ruitery was een Armeniër, CHARANGES genaamd,

een stoutmoedig en schrander officier, wiens tent aan de naar den vijand gekeerde zijde van het kamp geplaatst was. Dezen ritmeester gaf NARSES bevel de vijandelijke treinsoldaten aan te grijpen en hen zoodanig toe te takelen, dat de lust tot fourageeren hun geheel zoude vergaan.

CHARANGES deed alzoo; hij steeg met eenige soldaten van zijne afdeeling (eskadron) te paard, deed een aanval op een konvooi, maakte zich van de wagens meester en doodde de voerlieden. Een der wagens, met droog hooi geladen, liet hij tot tegen den houten toren brengen, welken de Franken vóór de brug hadden opgericht, en daarna in brand steken. Het vuur deelde zich spoedig mede aan den houten toren, die in vlammen opging, terwijl de bezetting zich met groote moeite in de legerplaats terugtrok.

De troepen van NARSES bleven aldus meester van de brug. Dit baarde den Franken onrust en deed hen naar de wapens grijpen. Buiten zichzelf van woede, konden zij zich niet langer bedwingen, maar verlangden nog op denzelfden dag den strijd te beginnen.

Ook NARSES liet zijne troepen onder de wapenen komen en voerde hen uit de legerplaats in de ruimte tusschen de beide legers, om daar de slagorde aan te nemen.

Nauwelijks was hij te paard gestegen, of hem werd gekondschaft, dat een Heruler van adellijke geboorte een zijner slaven, tot straf voor een geringen misslag, zonder vorm van proces had doen doodden. Terstond beval NARSES den moordenaar voor te brengen, daar hij het als een misdaad beschouwde het gevecht te beginnen vóór en alear dit vergrijp geboet zoude wezen. Daar de aanzienlijke Heruler niet alleen het feit bekende, maar ook beweerde, dat hij, als alle meesters, het recht had met zijne slaven naar willekeur te handelen en dus geen zweem van berouw betoonde, beval NARSES zijnen doryphoren den Heruler onmiddellijk te recht te stellen. De misdadiger werd met den zwaarde gestraft.

NARSES koos voor zijne opstelling den alouden phalanx-vorm. Op beide vleugels plaatste hij de ruitery met werpspiets en zwaard, met pijl en boog, sommigen ook met lans, doch allen met het ronde schild gewapend. Deze afdeelingen ruitery, onder de bevelen van VALERIANUS en ASTABANES, moesten zich achter kleine bosschen verborgen houden, ten einde onverwachts op te treden en den vijand van twee zijden aan te grijpen. De veldheer zelf bevond zich aan den rechtervleugel.

De geheele ruimte tusschen de beide ruitergroepen werd door het voetvolk ingenomen. In de eerste linie stonden de zwaargewapenden, van top tot teen met ijzer bekleed. Midden in den phalanx was een ledige ruimte voor de Herulers gelaten, terwijl de lichtgewapenden (de slingeraars, enz.) zij en achterwaarts geplaatst werden.

De Herulers, verbitterd over de terechtstelling van een hunner aanzienlijken, wilden aanvankelijk niet aan den slag deelnemen, maar SINDUAL, hun aanvoerder, hield het voor smadelijk zich bij een zoo gewichtigen kamp

terug te trekken. Hij verzocht NARSES te wachten tot hij met de zijnen stelling genomen zou hebben. NARSES deed evenwel antwoorden, dat hij niet wachten kon, maar zou zorgen, dat de Herulers eene plaats ontvingen, ook als zij wat later mochten komen. Toen zetten de Herulers zich welgewapend en in goede orde in beweging. De geheele macht van NARSES telde 18.000 man; het grootste deel bestond uit ruitery.

Het leger der Franken, 30.000 man sterk en bijna geheel uit voetvolk bestaande, was in een wigvorm opgesteld. Aan de spits van deze delta waren de schilden dakvormig in elkaar geschoven, zoodat het geheel deed denken aan den kop eens evers. De verschillende onderafdeelingen, ongeveer 1500 man sterk, hadden 80 man in front en 18 man in de diepte. Aan beide zijden van de delta of wigge plaatste BUTILINUS zelfstandige afdeelingen, zeer schuins opgesteld en met de buitenvleugels teruggetrokken, zóódat zij zich tot op eene aanmerkelijke breedte uitstrekten. Deze divergeerende fronten moesten dienen om, aan beide zijden door de schilden gedekt, den vijand te beter het hoofd te kunnen bieden, terwijl ook door deze opstelling de bedekking in den rug als vanzelf werd gevormd (1).

Twee Herulers, die kort te voren naar de Franken waren overgeloopen, terwijl zij van het latere besluit van SINDUAL niets wisten, hitsten de Franken tot den aanval op, zeggende: »Gij zult hen (de Romeinen) in volle wanorde vinden, daar de Herulers in hun trots weigeren aan den strijd deel te nemen en het leger door dezen afval zeer geschokt is.»

In de hoop, dat dit gezegde waarheid behelsde, liet BUTILINUS zich overreden en deed het teeken tot den aanval geven. Vol strijd lust voldeden de Franken aan dit bevel, doch niet geregeld en in rustigen gang, maar met eene overhaasting, alsof zij in den eersten opmarsch het vijandelijke leger overhoop wilden werpen.

Onder dreigende oorlogskreten braken de voorste Franken door het Romeinsche centrum heen en kwamen in de ledige ruimte, die nog niet door de Herulers was ingenomen. Verblind door dezen aanvankelijken voorspoed, stormden sommigen nog verder, alsof zij de Romeinsche legerplaats wilden bemachtigen.

Toen NARSES dit zag, deed hij allengs zijne beide vleugels naar voren om buigen en den vijand op zijne beide schuins geplaatste frontzijden aangrijpen. Verder beval hij den boogschutters te paard het vijandelijke leger op de beide flanken te overvleugelen en in den rug te beschieten. Daar namelijk de Franken te voet streden, was het voor de ruiters gemakkelijk uit de verte de uitgebreide liniën te beschieten, die zich rugwaarts niet verweren konden. Van alle kanten werd de rug der Franken op deze wijze bestreken; de pijlen gierden kruiselings, zonder dat de Franken bespeurden van waar eigenlijk

(1) *Aversi enim inter se stabant, ut hostibus adversi essent, et ex tuto confligerent, scutis protecti, terga vero mutua illa inter se contrapositione tuerentur.*

de schoten kwamen. De meesten hadden trouwens, vechtende tegen de zwaargewapenden, geen tijd om na te denken, daar bijna elk schot in de naakte ruggen doodelijk was.

Intusschen waren de Herulers, onder aanvoering van SINDUAL, opgerukt en vielen zij de Franken aan, die het Romeinsche centrum hadden doorbroken. Dezen, hierdoor verrast en meenende in eene hinderlaag gevallen te zijn, namen ijlings de vlucht. Nu drongen de Herulers voorwaarts en vervolgden hunne tegenstanders, totdat zij deels gevallen, deels in de rivier geworpen waren.

Intusschen was, BUTILINUS' slagorde èn door deze voorwaartsche beweging der Herulers èn door den aanval op beide vleugels en in den rug, geheel gebroken. De Romeinen schoten nu geene pijlen meer, maar het zware voetvolk en de lichtgewapenden vielen aan met spietsen en zwaarden, terwijl de ruitery elken uitweg afsneed. Wie aan het zwaard ontkwam, was genoodzaakt bij de vervolging in de rivier te springen en verdronk.

Van alle kanten klonk het gemjammer van hen, die op ellendige wijze om het leven kwamen. De aanvoerder BUTILINUS sneuvelde met het grootste gedeelte van zijn leger, terwijl aan de zijde van NARSES slechts tachtig man vielen, die den eersten stoot des vijands hadden moeten verduren.

AGATHIAS verheft zeer hoog het veldheerstalent van NARSES en inderdaad deze veldheer gaf blijk van meer dan gewone gaven, toen hij zijne beide vleugels tegelijk deed oprukken en de Franken omvatten op dezelfde wijze als HANNIBAL dit bij Cannae had gedaan.

Het Frankische leger, dat bereids meende zich de zegepraal te mogen toeschrijven toen NARSES' centrum feitelijk doorboord was, werd op geweldige wijze van zijne illusie beroofd, toen de Herulers in het centrum optraden en de Romeinsche ruitery zich op beide flanken en in den rug deed gelden.

Nadat de Romeinen hunne dooden hadden begraven, verzamelden zij eene groote menigte wapenen en vernielden de Frankische verschansingen. Met buit beladen en hun veldheer lovend in de victorie-liederen, keerden zij naar Rome terug.

Het geheele veld van Capua, zegt AGATHIAS, was met bloed gedrenkt en de rivier Volturno zoozeer met lijken gevuld, dat zij buiten hare oevers trad. Slechts met moeite baanden zich hare wateren een weg naar de Tyrreensche Zee, terwijl zij geverfd waren met het bloed der barbaren.

(Wordt vervolgd.)

Van alle kanten werd de rug der Franken op deze wijze bedreefd, dat zij niet anders konden dan vluchten. De Romeinen drongen voorwaarts en vervolgden hunne tegenstanders, totdat zij deels gevallen, deels in de rivier geworpen waren.

(1) Agathias, Hist. II, 2.

AGATHIAS, Hist. II, 2.

2

IV. 2. 31. D. N. 1.

TIJDSCHOKBUIZEN.

(Vervolg van N°. 12, bladz. 752 van den vorigen jaargang.)

Duitschland.

Op gezag van de *Revue d'Artillerie* van December 1893 (bladz. 272) mogen wij aannemen, dat de Schrapnel C. 91 in de naaste toekomst het éénheidsprojectiel der Duitsche veldartillerie zal zijn (1). Zij is gewapend met de Doppelzündler C. 91, waarover straks (2).

De naam éénheidsprojectiel is geflatteerd omdat de veldartillerie voor bijzondere doeleinden in enkele caissons Sprenggranaten medevoert. Deze bevatten eene Granatfüllung C. 88 (vermoedelijk eene pikrienverbinding) en eene Zündladung C. 88. De laatste wordt eerst tijdens de bediening op hare plaats gebracht. Daarna wordt dit projectiel met dezelfde Doppelzündler C. 91 als de granaatkartets gewapend (3).

Aangezien slechts berichten zijn ingekomen dat Duitschland begonnen is een deel zijner veldartillerie te voorzien van nikkelstalen vuurmonden C. 73/91, die bestand zijn tegen het springen der brisante granaten in de ziel, en men dus niet mag aannemen, dat de nieuwe bewapening een fait accompli is, terwijl bovendien de Feldschrapnel model 82, met de kanonnen model 73 en model 73/88, naar de vestingartillerie overgaat, moeten ook de Doppelzündler C. 86 met Doppelzünderschraube C. 86 en de Doppelzündler C. 88 met Doppelzünderschraube C. 86 und Zündladung C. 82 vermeld worden. Eerstgenoemde diende voor de Feldschrapnel C. 82, laatstgenoemde voor de Sprenggranate. Zij hebben dezelfde inrichting, behalve dat de tweede een verlengstuk aan de onderzijde heeft tot opname van den detonator. Deze buizen zijn als 't ware verkregen door een schokbuis te schroeven boven in een tijdbuis — met dien verstande, dat de tijdbuis op het projectiel is

(1) Vergelijk ook het Schlusswort van R. WILLE in: *Die kommenden Feldgeschütze*. Berlin, 1893.

(2) De Augustus-aflevering der *Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine* bevat: *Betrachtungen über die Schiessregeln der Feld-Artillerie, welche durch die Einführung der Schrapnels mit Doppelzündler als Hauptgeschoss veranlasst worden.*

(3) In het Juni-Juliheft van het *Archiv*, komt eene »Studie über das Schiessen mit Sprenggranaten aus Feldgeschützen gegen gedeckte Ziele» voor, van Generaal ROHNE.

aangebracht en de schokbuis afzonderlijk wordt medegevoerd, om opgeschroefd te worden, als bij ons de slagdrop. De schokbuis ontsteekt tevens de sas der tijdbuis, dus hetzelfde beginsel als de FORSÉN-buis; doch hier door meer samengestelde constructie verkregen. Uit den aard dier constructie is slechts de meergenoemde tweeledige wapening mogelijk. Voor verdere bijzonderheden wordt verwezen naar eene studie van MOCH, getiteld: »Fusées et détonateurs de l'artillerie allemande," in deel XLI der *Revue d'Artillerie*. Hetzelfde tijdschrift vult in hare aflevering van Januari 1894 de vroeger verstrekte gegevens aan en beschrijft ook de nieuwe buizen — voor zooveel dat uit de verspreide, min of meer geheimzinnige mededeelingen in verschillende Duitsche handboeken mogelijk is (1).

Men kan uit het medegedeelde omtrent deze buizen afleiden, welke hoofdeischen, volgens de inzichten zooals die na 1890 zijn gerijpt, aan een tijdschokbuis voor de veldartillerie moeten worden gesteld. Zij zijn:

1°. De buis moet geheel gereed zijn (*Fertigzünder*), d. w. z., geen onderdeelen, als schokbuizen of slagdoppen, mogen afzonderlijk verpakt zijn.

2°. Er moet slechts één buis zijn (*Einheitszünder*) voor beide projectielsoorten der veldartillerie, te weten de granaatkartetsen en de brisante granaten (2).

3°. De meest mogelijke voorzorgen moeten worden genomen om ontijdige springers in de ziel (*Rohrkrepirer*) of in den klimmenden tak van de baan (*Frühkrepirer*) te voorkomen.

Gaan wij nu wat nader op de eigenaardigheden dezer nieuwe buizen in.

Tijdens het vervoer wordt de percuteur der tijdinrichting door een veiligheidspin tegengehouden en is de buis in *damstelling* (*todt gestellt*). Een † op den sasring is dan tegenover een merkstreep op de tafel geplaatst. In dezen stand wordt de sasring onbewegelijk vastgezet, met behulp van den ring, die het uittrekken van de veiligheidspin gemakkelijk moet maken en tevens belet dat deze kan uitvallen.

Trekt men de veiligheidspin uit, zonder de damstelling op te heffen, dan is de buis voor uitsluitende *schokwerking* gesteld. Zoo bezigt men haar ook tot zelfverdediging, op korte afstanden, doch dan natuurlijk alleen de granaatkartets C. 91 en niet de Sprenggranate. In het oog vallend is, dat de kleinste tempeering 300 M. is en dus het vuur met op 0 getempeerde granaatkartetsen *niet* kan plaats hebben, vermoedelijk om te voorkomen dat met op 0 getempeerde *Sprenggranaten* gevuurd zou kunnen worden. Opvallend is ook dat de granaatkartets C. 91 zelfs op de kleinste afstanden, ongeacht vlakken bodem, (*todt gestellt*) in den aanslag schijnt te springen en dan

(1) Het mag bevreemding wekken, dat deze buizen niet worden vermeld in den vierden druk van MAUDRY'S *Waffenlehre für Officiere*.

(2) Wie helpt ons aan een goed Hollandsch woord voor Sprenggranate? Het leelijke woord brisante granaat moet ik gebruiken bij gebrek aan beter. Het woord *mijngranaat* doet meer aan de torpedogranaten der zware artillerie denken, dan aan de Sprenggranaten der veldartillerie.

genoeg uitwerking heeft om het kartetsschot te vervangen (1), in tegenstelling met de vroeger in Italië opgedane ondervinding.

Eene inrichting voor uitsluitende *tijd*werking is niet voorhanden en kan hier ook ontbeerd worden, omdat eerst een tusschengeplaatste kruitlaag moet verbranden vóór de schokker kan vooruitsnellen en zelfs dan is daarvoor nog een aanzienlijke snelheidsvermindering noodig, zooals alleen intreedt bij het treffen van den grond of van boomstammen, doch niet bij het gaan door *takken* en bladeren. De aanwezigheid van die kruitlaag maakt het voor mij onbegrijpelijk dat de *Revue* zegt: »Il est à remarquer que, grâce à cette disposition, il n'y a pas d'inconvénient sensible à oublier d'arracher la goupille, dans le tir, puisqu'en pareil cas on est assuré que le projectile éclatera toujours au choc à l'arrivée. Naar mijn begrip kan het projectiel *niet* door de schokwerking springen, d. w. z., is die werking althans niet genoeg verzekerd, als het uitnemen der veiligheidspin vergeten is. Immers, dan heeft er geen ontsteking van den percuteur der tijdirrichting plaats, de sterk samengeperste kruitkoek, die den schokker tegenhoudt, brandt niet af; — is dan werking mogelijk? Wel heeft de inrichting het voordeel dat, als men tempeeren moet, wat toch het meest zal voorkomen, men herinnerd wordt aan het uithalen der veiligheidspin (vergelijk de buis DE NEVE, bladz. 29).

Trekt men de veiligheidspin uit en tempeert men de buis, dan is *dubbele* werking mogelijk. Is nl. de tempeering kleiner dan de dracht, zoo springt het projectiel normaal op zekere hoogte boven den grond. Is de brandtijd daarentegen grooter dan de vluchtijd, behoorende bij de dracht, dan springt het projectiel in den aanslag of, bij weigering der schokinrichting, in den 2den boog.

Bijzondere voorzorgsmaatregelen zijn nog genomen om ongelukken te voorkomen, wanneer het projectiel valt of gestooten wordt, nadat de veiligheidspin is uitgenomen. Niet alleen kan men nu veilig met geladen stukken marcheeren, doch volgens Kapitein WERNIGK kan men de geladen stukken over den grond doen rollen, zonder dat dit tot ontijdige springers aanleiding zal geven. Hij stemt toe, dat de fabricage van de zeer gecompliceerde buis verre van gemakkelijk is; doch wat zegt dit, als de werking zeker en het gebruik eenvoudig is?

De berichtgever in de *Revue* moet dan ook van deze buis erkennen: »l'adoption de la fusée modèle 91 constitue un progrès très notable pour l'artillerie de campagne allemande". . . .

Voor het eerst heb ik hier melding gemaakt van het gebruik van *tijd*-schokbuizen op *brisante granaten* der veldartillerie.

Op gevaar af van veel van het geduld mijner lezers te vergen, moet ik hier een en ander over dat gebruik inlasschen. Nu ik eenmaal het vraag-

(1) Middelerwijl behoudt de Duitsche veldartillerie een klein getal kartetsen. Zie bijv. *Entwurf Schiessvorschrift für die Feldartillerie*, Berlin, 1893; en VON LÖBEL's *Jahresberichte für 1893*, S. 403.

stuk van een éénheidsprojectiel voor de veldartillerie — zij het ook beknopt en zonder het hoofdonderwerp uit het oog te verliezen — in mijne beschouwingen heb opgenomen, moet ik de afwikkeling van dat vraagstuk ook in hare verschillende fasen volgen.

Zooals bekend is (1), beoogt men in Duitschland met de *Sprenggranate* bij de veldartillerie een tweeledig doel:

a. vervanging der Granate C. 92 door een krachtiger projectiel voor de vernieling van »Kriegsmaterial, Oertlichkeiten und Geländegegenständen;»

b. bestrijding van troepen dicht achter dekkingen.

Voor het onder a geformuleerde doel zou een schokbuis alleen voldoende zijn, voor het onder b aangegeven doel levert een tijdschokbuis groote voordeelen op en het streven naar een *Einheitszünder* bracht er nu toe de *Sprenggranate* steeds met een tijdschokbuis te wapenen.

De geheele verwijdering der *Granate C. 82* uit de bepakking der veldbatterijen is langen tijd tegengehouden door de omstandigheid, dat de *Sprenggranate* bij den aanslag eene slecht waarneembare springwolk opleverde en dus minder geschikt was voor het inschieten. Thans schijnt dit bezwaar opgeheven te zijn (2), want »die Abänderungen zum *Exerzir-Reglement für die Feldartillerie* vom Dezember 1893 ergeben den gänzlichen Wegfall der Granate» (VON LÖBELL's *Jahresberichte für 1894*, Seite 404).

Het is genoegzaam bekend, hoe de jongste Russisch-Turksche oorlog aangaande de veldartillerie geleerd heeft, dat de gewone granaat in het geheel niet en de granaatkartets slechts in beperkte mate geschikt is tot bestrijding van troepen achter dekkingen. Daaruit is het nog niet definitief opgeloste vraagstuk van het *worpuur te velde* geboren. Terwijl enkele mogendheden veldmortieren of veldhouwitsers hebben aangeschaft — die in afzonderlijke batterijen vereenigd, of over de regimenten veldartillerie zullen worden verdeeld, of als reserve-artillerie aan het veldleger zullen worden toegevoegd, of als positie-artillerie op dat leger zullen volgen, — meenen anderen aan de daarvoor noodige uitgaven ten deele te kunnen ontkomen, door der veldartillerie de beschikking te geven over eene brisante granaat. Zeer zeker is zulk een projectiel geschikt tot bestrijding van doelen dicht achter dekkingen, zoowel door den grooten tophoek van den spreidingskegel zijner scherven als door zijne moreele uitwerking, doch zijne materieele uitwerking ondervindt veel nadeel van de spreiding der springpunten, zoodat in dat opzicht nog veel te verbeteren valt (Mechanische tijdschokbuizen?). Het *Entwurf-Schiessvorschrift* laat zich dan ook voorzichtig uit, door alleen te zeggen: »Die Richtung der Sprengtheile der Sprenggranate Bz. befähigt

(1) *Entwurf Schiessvorschrift für die Feldartillerie*, Berlin, 1893, Seite 16.

(2) Volgens WILLE (*Die kommenden Feldgeschütze*, S. 147) »hat die Sprenggranate eine verbesserte Einrichtung erhalten.» Elders vond ik vermeld, dat men door toevoeging van menie een goed waarneembare springwolk verkrijgt.

sie, Ziele dicht hinter Deckungen zu treffen," doch laat er op volgen: »gegen lebende Ziele findet sie nur ausnahmsweise Verwendung (1).

Ook in Frankrijk beschikt de veldartillerie over een brisante granaat, doch blijkbaar alleen voor het onder *a* genoemde doel. Daarom is zij ook van een schokbuis met vertraagde werking voorzien. »Gerüchtweise verlautet indes, dass man auch in Frankreich zur Anwendung eines Brennbew. Doppelzünders bei den Sprenggranaten schreiten wolle, oder schon dazu geschritten sei" (2).

Rusland heeft — voor zoover mij bekend is — wel een brisante granaat bij den veldmortier, doch niet bij het overige veldgeschut, wat bij medevoering van speciaal worpgeschut trouwens niet noodig is.

Oostenrijk heeft, nog slechts kort geleden de ecrasietgranaat van 9 cM. model 1894 bij de veldartillerie ingevoerd. Dit projectiel heeft eene tijdschokbuis die hoogstwaarschijnlijk dezelfde is als die, welke hierachter, onder Oostenrijk, als Doppelzünder model 1891 wordt aangeduid (voor meerdere bijzonderheden over de invoering van deze ecrasietgranaten kan o. a. verwezen worden naar de *Revue d'Artillerie* van Augustus jl. bladz. 518).

Zweden is, voor zoover mij bekend, het eenige land, dat beslist heeft geen brisante granaten bij de veldartillerie in te voeren (3). In vele landen is het vraagstuk nog in onderzoek.

Welke intusschen de toekomst der brisante granaten bij de veldartillerie moge zijn, daar, waar ze ingevoerd zijn of worden tot bestrijding van troepen achter dekkingen, mag als eisch gelden dat zij voorzien zijn van een tijdschokbuis, die tegelijk *Fertigzünder* en *Einheitszünder* is.

Rusland.

Uit »Die Feld- und Gebirgs-Artillerien" van SCHUBERT bleek, dat in 1890 nòch de ringgranaat nòch de granaatkartets der veldkanonnen C. 77 van een tijdschokbuis voorzien waren. Sedert is voor de rijdende en lichte veldbatterijen de granaatkartets C. 91 ingevoerd, die is afgebeeld en beschreven in de *Mittheilungen des Artillerie- und Geniewesens* 1895 (Heft 8 u. 9, Notizen, Seite 702). Zij is voorzien van de tijdschokbuis model 1891, waaromtrent de gegevens ons nog ontbreken (4).

De atlas van SCHUBERT bevat een schets van de tijdschokbuis C. 87, waarmede de granaatkartets van den veldmortier van 15 cM. aanvankelijk was uitgerust. De mijngranaat ontving de schokbuis model 1884. Eene uit-

(1) Vergelijk VON LÖBELL's *Jahresberichte für 1894*. Seite 404.

(2) WILLE. *Das Feldgeschütz der Zukunft*. Seite 92.

(3) VON LÖBELL's *Jahresberichte für 1894*. Seite 413.

(4) Volgens de *Jahrbücher*, N°. 288 bladz. 354, heeft zij een brandtijd van 12 seconden. Tevergeefs zocht ik deze buis in den onlangs verschenen vierden druk van Heft 1 van MAUDRY's *Waffenlehre für Officiere*. In den derden druk (1892) wordt die buis op bladz. 221 toegezegd in een *Anhang zum Schlusshefte*, doch dat aanhangsel zag ik nimmer.

voerige beschrijving der tijdschokbuis C. 87 — die eene combinatie is van de tijdbuis C. 87 met de schokbuis C. 84 — komt voor in den jaargang 1889 van het *Archiv*.

De voornaamste eigenaardigheden van deze tijdschokbuis (stelsel OGRANOVITCH) zijn:

1°. Zij heeft, evenals de tijdbuis van hetzelfde jaar, twee concentrische horizontale saskolommen, om een grooten brandtijd (28 seconden) mogelijk te maken. De binnenste sasring, die door de vlam van den percuteur wordt ontstoken, kan met behulp van een stelsleutel in verbinding worden gebracht met de kruitkamer; dit geschiedt zoolang de tempeering niet boven de 12 seconden gaat. Voor grootere afstanden wordt de stelsleutel 180° omgedraaid, waardoor de binnenste sasring met den buitenste en deze met de kruitkamer in gemeenschap wordt gebracht. Vóór het tempeeren moet een borgkap verwijderd worden. De buis is *Fertigzünder*.

2°. Na het tempeeren moeten twee veiligheidspinnen worden uitgetrokken, als men dubbele werking mogelijk wil maken. Uit het voorafgaande volgt, dat de buis *driedledige* wapening toelaat.

In de *Revue d'Artillerie* van Maart jl. geeft de Kapitein FRÄNKEL de nieuwste bijzonderheden over den Russischen veldmortier. Op de beschrijving der tijdschokbuis volgt het afkeurend oordeel: »Le mode d'emploi de cette fusée présente, comme on voit, une certaine complication.» Dit hebben de Russen zelve ingezien; daarom zijn ze overgegaan tot de constructie van een nieuwe tijdschokbuis voor 28 seconden brandtijd. Uit de mededeelingen en de schets (1), die Kapitein FRÄNKEL van deze in beproeving zijnde buis geeft, blijkt dat de schokinrichtingen en de beide veiligheidspinnen zijn behouden, De stelsleutel is vervallen, de saskolommen zijn naar de tafel overgebracht in looden buizen. Evenals bij de Russische tijdbuis M. 1888, geschiedt het tempeeren door het uittrekken van een der beide messen, die over de sasbuizen vatten. Deze inrichting herinnert sterk aan die der Italiaansche tijdschokbuizen.

Oostenrijk.

In de *Mittheilungen über Gegenstände des Artillerie- und Geniewesens*, Jahrgang 1890, Heft 8 und 9, is eene belangrijke studie van Luitenant STURM opgenomen over de *Doppelzünder Versuche in Osterreich-Ungarn*, waaruit wij vernemen, dat men zich daar te lande reeds van het jaar 1870 af met de beproeving van tijdschokbuizen heeft beziggehouden en al spoedig bevredigende uitkomsten verkreeg. Intusschen bleek, dat de toenmalige granaatkartetsen ingrijpende veranderingen aan den kop zouden moeten ondergaan, om de bruikbaar bevonden tijdschokbuizen te kunnen opnemen, ten koste van de vulling,

(1) Mede opgenomen in de *Mittheilungen des Artillerie- und Geniewesens* 1895. Heft 6.

dus van de uitwerking. Daarom vergenoegde men zich langen tijd met te zeggen, dat: »keine absolute Nothwendigkeit zur Einführung des Doppelzünders vorlag.»

Niet de zucht om tot een éénheidsprojectiel voor de veldartillerie te geraken, doch het groote gewicht aan het granaatkartetsvuur met kleine ladingen uit worpgeschut toegekend, heeft in Oostenrijk het tijdschokbuisvraagstuk tot oplossing gebracht. Om deze reden zal het artikel van Luitenant STURM ons tot uitgangspunt dienen voor latere bespreking van het nut der buizen van dubbele werking voor de vesting- en belegering-artillerie.

De granaatkartets model 1891 der Oostenrijksche veldartillerie heeft de *Doppelzünder* model 1891, waarvan eene beschrijving en teekening is te vinden in MAUDRY, *Waffenlehre für Officiere*, Heft 1, 1895.

Deze tijdschokbuis is ontstaan uit de proefbuis model III, die in beginsel eene vereeniging van de schokbuis model 1875 met de tijdbuis model 1880 was. Normaal is de medevoering op de granaatkartets van deze *Fertigzünder* vóórgetempeerd op 600^x. Bij de grootste tempeering, d. i. 4900^x, is een A gesteld. Deze A moet tegenover de merkstreep der tafel staan, bij het inschieten en in het algemeen als men *schokwerking* verlangt. Weigert de schokinrichting daarbij, dan kan het projectiel nog in den 2den boog springen. Eene wapening uitsluitend voor *tijdwerking* is niet mogelijk; voor uitsluitende *schokwerking* zou men de buis kunnen wapenen, door de veiligheidspin niet uit te trekken, doch over zoodanig gebruik wordt evenmin gesproken als over eene *damstelling*. Daar de tempeering tot 4900^x gaat (dank zij de trage sas van den enkelen sasring) is er geen behoefte aan wapening voor uitsluitende *schokwerking*. Consequent wordt dus de buis voor dubbele werking gewapend.

Nederland.

Uit de *Beknopte Overzichten der proeven en oefeningen, die in de laatste 15 jaar bij het wapen der artillerie hebben plaats gehad* (1), kan men zich een denkbeeld vormen van het verloop, dat de bestudeering van het vraagstuk der tijdschokbuizen bij onze Commissie van Proefneming heeft gehad. Voor ons oogmerk achten wij het voldoende, daaruit het volgende in herinnering te brengen.

»Bij missive van den Generaal-Majoor, Inspecteur der Artillerie, dd. 11 November 1880, werd aan de Commissie opgedragen, om in overleg met den Directeur der Pyrotechnische School op kleine schaal te onderzoeken in hoeverre een dubbelwerkende buis kon worden verkregen. De Commissie

(1) Waar ik mij op een dier »Overzichten» beroep, zal ik het korthedshalve doen met B. O., gevolgd door het jaartal, waarin de proeven hebben plaats gehad.

ontving daarop van genoemden Directeur een ontwerp tijdschokbuis, voorgesteld door den Kapitein der Artillerie W. DE MAN" (1).

Bij de eerste proeven voldeed de bus genoegzaam om voor eene beproeving in het groot in aanmerking te komen. Aanvankelijk had de voorsteller op het oog, een bus te leveren, die door de vestingartillerie op groote afstanden of bij kleine ladingen kon worden gebezigd en daarom een dubbelen sasring had (2). Toen de autoriteiten de opmerking maakten, *dat de behoefte aan een tijdschokbuis zich het meest doet gevoelen bij het St. veldgeschut*, (3) en als voorwaarde stelden, dat de koppen der granaatkartetsen geen ingrijpende wijzigingen mochten ondergaan, ging de voorsteller er toe over, een tijdschokbuis met enkelen sasring, geschikt tot opname in de granaatkartets van 8 cM. St., te ontwerpen, waarmede in 1883 schietproeven werden gedaan. De betrekkelijk vele weigeringen maakten het gewenscht het ontwerp te herzien, doch door ziekte van den Kapitein DE MAN moesten de proeven voorloopig worden gestaakt.

In 1886 werden deze met eene gewijzigde bus hervat; aanvankelijk lieten de uitkomsten weer te wenschen over, doch na een paar wijzigingen, bleek bij een proef met 25 schoten op 1 December 1886, zoowel de *tijd-* als de *schokwerking* te voldoen. In 1887 volgde daarop een schietproef met 100 buizen, doch daarbij werd een *ontijdige springer* verkregen, die aanleiding gaf tot ernstige bedenkingen tegen het ontwerp-DE MAN.

De proeven, in 1888 genomen, brachten de tijdschokbuis-DE MAN niet veel verder, doch gaven aanleiding tot een nieuw ontwerp van den voorzitter der Commissie van Proefneming, Majoor IN DE BETOU.

Ofschoon wij die bus nergens beschreven vonden, kunnen wij ons uit het gestelde op bladz. 71 van B. O. 1888 wel eene voorstelling van de inrichting maken. Denken wij ons dan eene gewone tijdbuis, waarbij de slagkop met percuteur vervangen is door een kopgezwindpijpe of andere aanvuring, die door de vlam der lading ontstoken moet worden, en onder in de tafel een schokbuis aangebracht, vermoedelijk, als bij de bus-DE MAN. Gelukte die ontstekingswijze dan was een *Fertigzünder* met eenvoudige middelen gevonden. Intusschen was het bekend, dat, bij den overgang van het getrokken voorlaad- tot het achterlaadgeschut, de tijdbuizen met zundertjes waren verlaten, omdat men bij het pressie-stelsel *niet* op ontsteking door de vlam der lading mocht rekenen, en waren daarom allerwegen tijdbuizen met concussie-inrichtingen ingevoerd. Ware bij de proeven, die toen zeker genomen zijn, de betrouwbaarheid van de nu weer voorgestelde ontstekingswijze gebleken, dan zou deze ook wel bij de gewone tijdbuizen voor achterlaadvestinggeschut

(1) B. O. 1881, bladz. 258.

(2) Deze bus is afgebeeld en beschreven in de 4de aflevering van Luitenant-Kolonel HOJEL'S *Handleiding tot de algemeene Artilleriewetenschap voor de cadetten van alle wapenen* (1881)

(3) B. O. 1881, bladz. 259; B. O. 1882, bladz. 196.

zijn ingevoerd (1). Ofschoon bij onze *stalen* achterlaadvuurmonden de vlam der lading vermoedelijk eerst buiten de monding en dan in weinig gunstige richting op de aanvuring zou kunnen inwerken, was ontsteking der voorgestelde *tj*dinrichting, hoe weinig waarschijnlijk ook, à priori niet uitgesloten.

Met een eenvoudige proef was dat spoedig uit te maken. In 1889 werden met tijdschokbuizen, naar het ontwerp-IN DE BETOU, proefschoten gedaan uit het kanon van 8 cM. St.; doch toen bij de eerste schoten de sasring niet werd ontstoken, moest van deze ontstekingswijze worden afgezien.

In 1890 hadden proeven plaats tot opheldering van de in 1888 aan het ontwerp-DE MAN ontdekte gebreken.

De in 1891 met de gewijzigde tijdschokbuis genomen proeven brachten de Commissie tot de overtuiging, dat die bus nog niet voldeed aan alle eischen, die men aan eene goede tijdschokbuis mag stellen. Nog hetzelfde jaar werd het ontwerp door den voorsteller ingetrokken (B. O. 1891, bladz. 69).

Middelerwijl was door den 2de Luit.-Magazijnmeester VAN BAARSEL een tijdschokbuis aangeboden, die in 1891 en 1892 is beproefd. Zij is beschreven in B. O. 1891.

In B. O. 1892 worden aan deze bus de volgende voordeelen toegeschreven:

- 1°. Ontijdige springers kwamen bij de beproeving niet voor.
- 2°. De bestaande sasringen en slagdoppen tot tijdbuizen konden bij de dubbelwerkende bus worden benut.
- 3°. De bus liet toe projectielen en slagdoppen afgescheiden van elkander te bewaren, zoodat deze laatste eerst onmiddellijk vóór het laden opgeschroefd behoeven te worden (2).

Als groote nadeelen stonden daar tegenover: Omslachtige behandeling en gebrekkige werking der *tj*dinrichting; redenen waarom in 1893 werd bevolen, de proeven met deze bus te staken. Vermoedelijk zijn de onderhandelingen met de firma KRUPP niet zonder invloed geweest op dit besluit!

In 1891 werd door die firma een tijdschokbuis aan ons legerbestuur ter beproeving aangeboden (B. O. 1891, bladz. 68). Al spoedig werd machtiging verleend een 120 tal van die buizen aan te schaffen en er mede te schieten uit verschillende vestingvuurmonden (zie later) zoowel als uit het veldgeschut. B. O. 1892 bevat eene algemeene beschrijving (zonder schets) van deze bus.

De hoofdzakelijke inrichting is de volgende. In een tijdbuis voor dubbelen sasring N°. 1, die concentrisch is uitgeboord, wordt even vóór het laden in plaats van een slagdop een slagdopkoker (verschillend gevoelig naarmate men te doen heeft met een korten of met een langen vuurmond) geschroefd, die

(1) Vergelijk:

H. ROMBERG. *Fusée a double effet, etc.* Introduction.

----- *Étude sur les fusées.* Troisième partie, page 31.

----- *Recherches sur les fusées.* Seconde Edition, Première partie, page 71.

(2) Hieruit blijkt, dat onze C. v. P. destijds de noodzakelijkheid, om voor onze veldartillerie een *Fertigzünder* te hebben — nog niet inzag. Wij komen hierop aanstonds terug.

de geheele tijd- en schokinrichting bevat. De buis is dus geen *Fertigzünder* en laat slechts tweeledige wapening toe, terwijl veiligheidspinnen ontbreken. Normaal is de wapening voor dubbele werking, door de damstelling kan men voor uitsluitende *schok*werking wapenen.

Bij beproeving der tijdschokbuis-KRUPP op granaten en granaatkartetsen van 8 cM. St. bleek de schokinrichting naar behooren te werken, doch weigerde de tijdbuis voortdurend, zonder dat dit verschijnsel kon worden opgehelderd. Aan de firma KRUPP werd verzocht zoo mogelijk de oorzaak op te sporen, waarom de buis bij het kanon van 8 cM. St. niet als tijdbuis kon werken, terwijl de tijdinrichting bij de kanonnen van 15 cM. K. en 15 cM. L/24 goed had voldaan. In afwachting van het antwoord werden de proeven gestaakt. Dit antwoord bleef evenwel uit!

Bij dezelfde aanschrijving van het D. v. O., dd. 16 April 1893, waarbij bepaald werd dat de proeven met de buis-VAN BAARSEL moesten worden gestaakt, werd aan de Pyrotechnische Werkplaatsen opgedragen, om in overleg met de C. v. P. een tijdschokbuis te ontwerpen, welke zooveel doenlijk met de KRUPP'sche buis overeenstemt en waarbij zoo mogelijk van de bestaande sasringen gebruik gemaakt zou kunnen worden.

Het schijnt, dat onze Artillerie-Inrichtingen in deze opdracht niet hebben kunnen slagen. Op bladz. 87 en 88 van het B. O. 1893 leest men dienaangaande: »De grootste moeielijkheid, om een tijdschokbuis voor de granaatkartets van 8 cM. St. te verkrijgen, is daarin gelegen, dat het buisgat veel nauwer is dan voor deze soort van buizen gewenscht is en bij de projectielen in den voorraad niet kan worden verwijd, omdat dan het metaal om de buis te veel verzwakt zou worden. Geen der aangeboden buitenlandsche tijdschokbuizen is dan ook zoo gering van middellijn als onze tijdbuis van 8 cM. St.» (1).

Toch bleef men voor de granaatkartets van 8 cM. St. een tijdschokbuis (met enkelen sasring) verlangen, zooveel doenlijk met de KRUPP'sche buis overeenstemmende, omdat men vermeende dat hare inrichting doelmatig was en tevens, omdat zij tot eene der weinige soorten behoort, welke ongewapend kan worden vervoerd, terwijl het wapenen zelf, op zeer eenvoudige wijze kan geschieden. Men wendde zich daarom nog eens tot de gerenommeerde Deutsche fabrikanten.

De Firma KRUPP verklaarde zich bereid zulk een buis te leveren met 15 seconden brandtijd.

Bij aanschrijving D. v. O., dd. 26 Mei 1893, werd besloten tot de aanschaffing van 100 dier buizen, waarvan 50 ongewijzigd op de granaatkartets

(1) Dit geldt dan voor al onze tijdbuizen, die dezelfde middellijn hebben. Dit had dan geen betrekking op de aangeboden tijdschokbuis KRUPP, die blijkens B. O. 1892, bladz. 90, wél paste op de granaatkartets van 8 cM. St. Nu blijft het voor mij een raadsel waarom de tijdinrichting wél werkte op de granaatkartets van 10 cM. (B. O. 1893, bladz. 87), die hetzelfde buisgat heeft als de granaatkartets van 8 cM. St. Uit het vervolg zal blijken dat KRUPP de moeielijkheid te boven is gekomen.

van 8 cM. St. zouden worden beproefd, terwijl de overige 50 vooraf aan de Pyrotechnische Werkplaatsen in dier voege zouden worden gewijzigd, dat de hard Mg. veeren werden vervangen door metalen draden.

Bij de eerste proeven met de ongewijzigde buizen genomen, bleek de *schok*-inrichting goed te voldoen bij 15 schoten. Bij de 25 schoten tot beproeving als *tijdbuis*, kreeg men twee besliste en eene twijfelachtige weigering van de tijdinrichting.

De in den loop van 1894, met de gewijzigde KRUPP-buizen voor 8 cM. St., genomen proeven hadden een bevredigende uitkomst, zoowel bij gebruik van de gewone lading, als met de lading van 0,57 KG. rookzwak NOBEL-kruit van $4 \times 4 \times 2$ mM.

Toch zijn de proeven met deze buizensoort gestaakt. Volgens B. O. 1894, bladz. 78, geschiedde dit, omdat inmiddels meer de wenschelijkheid op den voorgrond getreden was, voor de bereden-artillerie een tijdschokbuis te verkrijgen, waarbij de verrichtingen om haar te wapenen zoo weinig mogelijk zijn.

Als wij de beide met vette letters afgedrukte motieven met elkander vergelijken, maken wij de gevolgtrekking, dat men snel van inzichten veranderd is en dat men voor onze bereden-artillerie het aloude stelsel van sluit- en slagdoppen wil laten varen en een *Fertigzûnder* eischt. Ofschoon ik niet ben ingewijd in de beweegredenen die daartoe hebben geleid, kan daarvoor, als ik het goed beschouw, slechts één reden pleiten: *Men wil, met den tijdstroom meegaande, van onze bereden-artillerie maken eene snelvuurende artillerie*, d. w. z., in beslissende gevechtsmomenten moet zij in staat zijn een werkelijk snelvuur met granaatkartetsen uit te voeren. Hoe minder er dan aan de granaatkartets te verrichten valt, des te beter, dus . . . . een *Fertigzûnder* er op!

Verder lezen wij in B. O. 1894, op bladz. 78, dat met de nieuwste inzichten rekening is gehouden bij eene buis, vervaardigd volgens de denkbeelden van den Kapitein der Oost-Indische Artillerie DE NEVE, in overleg met de Pyrotechnische Werkplaatsen.

Bij aanschrijving D. v. O., dd. 25 Augustus 1893, werd gelast, dat deze buis moest worden beproefd in de vuurmonden van 7 cM. A. In B. O. 1894 komen omtrent deze buis nog de volgende mededeelingen voor: »Zij is voorzien van den GRÜSON'sche klemring (1) en van eene dubbele veiligheids-pin van zoodanige afmetingen, dat het projectiel niet in den vuurmond kan worden gebracht, alvorens bedoelde pin is uitgenomen.»

»Nadat deze buis de wijzigingen had ondergaan, welke achtereenvolgens bij de verschillende proeven noodig bleken, zijn in het Indische veld- en in het bergkanon bevredigende uitkomsten verkregen.»

(1) Volgens B. O. 1893, bladz. 88, is de GRÜSON'sche klemring eene inrichting, die in staat stelt, elk oogenblik de tempering nog met de hand te wijzigen, terwijl men daarbij geen sleutel noodig heeft voor het vastzetten van den sasring, dus een gebogen veerende tusschenplaat.

Sedert is deze buis — op grond der aanschrijving D. v. O., dd. 26 Mei 1894 — ook bij het *Nederlandsche* veldgeschut beproefd. Wij weten nog niet of die proeven tot de invoering zullen leiden. Het zou voorbarig zijn deze buis verder te bespreken, waartoe trouwens de gegevens nog ontbreken.

Natuurlijk is zij *Fertigzinder*, doch uit de mededeeling, dat de dubbele veiligheidspin *moet* worden uitgetrokken, meen ik te mogen afleiden dat slechts tweeledige wapening mogelijk is, met name dat de wapening voor uitsluitende *tijdwerking* is buiten gesloten.

Het laat zich dus aanzien, dat men spoedig met een tijdschokbuis voor de granaatkartets onzer bereden-artillerie gereed zal zijn. Vermoedelijk kan de invoering hand aan hand gaan met die van eene *rookzwakke geschutlading*, een *snelvurend sluitstuk*, met bijbehorende ontstekingswijze, een *schietsrem*, waarmede men den terugloop, zonder nadeel voor de affuit, belangrijk kan beperken.

Het aldus gewijzigd veldmaterieel zal weer eenige jaren mée kunnen, zonder kwalitatief te zeer in het nadeel te zijn tegenover de ons omringende artillerieën, tot of hare nieuwe bewapening of de slijtage van ons materieel tot eene geheele reconstructie dwingt.

De invoering van rookzwak kruid maakt wijzigingen in de bepakking der munitievoerwagens en caissons noodzakelijk. Het tijdstip is dus gunstig gekozen, om die bepakking mede te herzien ten aanzien van de verhouding tusschen het aantal granaten en granaatkartetsen per batterij. Wel is waar is die verhouding in de laatste jaren zoozeer ten gunste der granaatkartetsen gewijzigd, dat zij nu 1 : 2 bedraagt; doch naar onze meening moet men nog verder gaan.

Met de invoering der dubbelwerkende buizen bij de bereden-artillerie, moet men ook de consequentie daarvan aanvaarden, ter wille van de eenvoudigheid. Ik bedoel, men moet de granaatkartets gewapend met tijdschokbuis in beginsel aannemen als *éénheidsprojectiel* der bereden-artillerie. De ringgranaat en de kartets hebben haren tijd bij de veldartillerie gehad. Ik kan dit niet beter aantoonen, dan door Generaal WILLE in: *Das Feldgeschütz der Zukunft* is gedaan, en zie dus, bij de groote uitgebreidheid, die dit opstel nolens volens heeft verkregen, van nadere argumenteering af.

Wat de *rijdende* batterijen betreft, kan er geen bezwaar bestaan bij de invoering der tijdschokbuis tot granaatkartets van 8 cM. St., alle granaten door granaatkartetsen te vervangen en in afwachting der geheel nieuwe bewapening de kartets ten haren behoeve te behouden (vergelijk bladz. 749 van den vorigen jaargang).

Voor de veldbatterijen zou ik, bij de invoering der tijdschokbuis tot granaatkartets van 8 cM. St., de kartets willen afschaffen; doch dan tevens den springafstand van de op 0 getempeerde granaatkartets tot ± 100 M. willen terugbrengen. Uit de in Zwitserland genomen proeven meen ik te mogen afleiden dat dit mogelijk is. Blijkt het ondoenlijk, dan levert ver-

moedelijk de wapening der granaatkartets voor uitsluitende *schokwerking* (en vooral ook het snelvuurmechanisme) een correctief voor het gemis der kartetsen (1).

In het overgangstijdperk (dus tot de geheel nieuwe bewapening) zou ik per batterij veldartillerie twee caissons, uitsluitend met ringgranaten (zoolang die behouden moeten worden) bepakt, voldoende achten voor eventueele beschieting van die brandpunten van het gevecht, waartegen de granaatkartets geen voldoende (materieele of moreele) uitwerking heeft. Deze caissons zouden dan opvallend gekleurd moeten worden, zooals dat in Duitschland voor die met *Sprenggranaten* gebruikelijk is. Gelukt het binnen enkele jaren voor onze veldartillerie eene brisante granaat machtig te worden, die veilig aangewend kan worden, zonder uit vrees voor *Rohrkrepirer* nikkelstalen vuurmonden te moeten aanschaffen, dan kunnen de zooeven bedoelde caissons met ringgranaten eenvoudig tegen even zoovele met brisante granaten worden verwisseld. Besluit men daarentegen tot de oprichting van veldhouwitserbatterijen (2), die zoowel met granaten als granaatkartetsen zijn uitgerust, dan kan men bij de overige veldbatterijen de met tijdschokbuis gewapende granaatkartets tot éénheidsprojectiel verheffen.

Voorts dwingt de invoering van het snelvuursluitstuk tot een vermeerdering van het aantal caissons per batterij. Schaft men den smidswagen en de voorraadaffuit af (waartoe het voornemen reeds schijnt te bestaan), dan kan men dit getal, zonder het aantal voertuigen per batterij te vermeerderen, op 8 caissons brengen, waarvan 2 met granaten, en wordt bijv. de geheele uitrusting eener veldbatterij 190 granaten en 792 granaatkartetsen.

Deze denkbeelden maken geen aanspraak op nieuwhed, doch wel op urgentie!

(Wordt vervolgd.)

(1) Veel hangt natuurlijk af van de (nu nog onbekende) inrichting onzer tijdschokbuis, zooals duidelijk wordt door vergelijking van het onder Zwitserland en Duitschland medegedeelde.

(2) Bijv. elke afdeling veldartillerie in vredetijd bestaande uit 2 batterijen van 8 cM. St. en 1 batterij van 12 cM. Hw. met afzondering van zes 8 cM. batterijen voor reserveformatiën (vergelijk *De Militaire Gids* 1894, bladz. 288, noot).

EEN BEZOEK AAN DE GROOTE MANOEUVRES IN BELGIË IN 1895

(Met een schets van het terrein der manoeuvres op plaat I.)

Niet in de gelegenheid zijnde aan eenige Nederlandsche autoriteit een verslag uit te brengen, over hetgeen door ons is bijgewoond in België van 2—12 September jl., daar de eerste der ondergeteekenden sedert 30 September jl. niet meer in eenige betrekking tot de schutterij staat, meenen wij op de belangstelling der lezers van *De Militaire Spectator* te mogen rekenen, wanneer wij hun een overzicht daarvan aanbieden, daarbij op den voorgrond stellende, dat de beschrijving uit den aard der omstandigheden, waaronder wij die manoeuvres bijwoonden, niet in bijzonderheden kan afdalen. Wij hopen dat de kennismeming hiervan hun even aangenaam zal zijn, als het bijwonen voor ons genotvol is geweest.

Onder dagteekening van 14 Augustus jl. gewerd ons door tusschenkomst van Z. E. den Buitengewonen Gezant van Z. M. den Koning der Belgen, de machtiging van Z. E. den Minister van Oorlog in België, om de groote manoeuvres, die van 2—12 September d. a. v. in de omstreken van Antwerpen zouden plaats hebben, te mogen bijwonen.

Reeds dadelijk werden ons alle faciliteiten toegezegd, om ons bezoek zooveel mogelijk vruchtdragend te doen zijn.

In het bezit van kaarten van het manoeuvreerterrein (1:40.000), ons welwillend toegezonden, waren wij in de gelegenheid ons reeds van te voren te oriënteren.

Het behoeft nauwelijks gezegd, dat wij ons met enthousiasme den 30sten Augustus in zuidelijke richting op weg begaven, om eenige dagen te midden onzer Belgische broeders door te brengen en dat op eenen voet, die ons geheel gelijk zoude stellen met de overige vreemde officieren, die de oefeningen zouden bijwonen.

Wij zouden daar ontmoeten:

Kolonel DE SMAGUINE (1), Majoor graaf VON SCHMETTAU, Kapitein RAÏF BEY, Kapitein HAILLOT, Luitenant HARRIS, allen attachés militaires, respectievelijk van Rusland, Duitschland, Turkije, Frankrijk en de Vereenigde

(1) Deze is door ongesteldheid verhinderd geweest de manoeuvres bij te wonen.

Staten van Noord-Amerika, benevens Majoor BARKER van de Koninklijke Engelsche Artillerie.

Aan de vreemde officieren was toegevoegd de »Capitaine-commandant» van den Generalen Staf Chevalier A. DE SELLERS DE MORANVILLE, werkzaam aan het kabinet van Z. E. den Minister van Oorlog.

Den 31sten Augustus besteedden wij aan het afleggen van officieele bezoeken te Brussel o. a. ook bij den Nederlandschen gezant; den 1sten September deden wij hetzelfde te Antwerpen.

Op 2 September werden wij ten 11 uur v. m. ontboden bij den Militairen Gouverneur van Antwerpen, Z. E. den Luitenant-Generaal WAUTERS, die ons mededeelde, dat hij ons in persoon de honneurs wenschte te doen van het fort bij Schooten, het meest moderne van de stelling van Antwerpen. Wij waren bereids voorzien geworden van eene vergunning van Z. E. den Minister van Oorlog, om alle fortificatiën in en om Antwerpen te bezichtigen.

Dit bezoek had plaats op den 4den September. Dit fort heeft in zijn reduit een koepel met twee kanonnen van 15 cM. L. A. St. en op zijn voorfront twee koepels voorzien van houwitser van 21 cM., benevens vier duik-koepels, bewapend met snelvuurkanonnen van 5,7 cM. Daarna begaven wij ons naar het kamp van Brasschaet waar wij gekantonneerd werden. Dit kamp is gelegen aan den weg naar Calmpthout, Avenue de la Chapelle, op 2 KM. van het dorp St. Marie ter Heide aan den straatweg Antwerpen—Breda, waarlangs een stoomtram loopt.

De Kolonel, Directeur der Artillerie-Schietschool, Commandant van het kamp, deed aan de vreemde officieren de eer van hun alles in bijzonderheden te laten zien: officierswoningen, logies voor onderofficieren en soldaten, stallen, alle gemetselde gebouwen, omringd door weelderig geboomte, een park in de heide. Wij meenen dat de inrichting van het kamp van Brasschaet bij de lezers van *De Militaire Spectator* als bekend mag worden aangenomen. Het vaste personeel van de Artillerie-Schietschool bestaat uit 1 Kolonel, 2 Majors en 4 Kapiteins, met gedetacheerde Luitnants voor den dagelijkschen dienst en de administratie. Tot het volgen van cursussen worden 's winters officieren en onderofficieren der artillerie voor korteren of langeren tijd gedetacheerd, terwijl des zomers de batterijen veld- en de vestingartillerie gedurende tijdperken van 14 dagen tot het houden van schietoefeningen in het kamp verblijf houden. Bovendien fungeert het vaste personeel der schietschool als Commissie van Proefneming.

Ten noordoosten van het kamp bevindt zich het nieuwe »champ de tir», een diepte hebbende van ± 7000 M., bij eene gemiddelde breedte van 1600 M.

Bij het nulpunt der rooilijn van het schietterrein bevinden zich twee pantserkoepels, respectievelijk bewapend met twee stalen KRUPP-kanonnen van 12 cM. L/24 en een snelvurend kanon van 5,7 cM. (type-Nordenfeldt). De laatste koepel is een duikkoepel. Het oude »champ de tir» is gelegen

ten westen van den weg van Brasschaet naar Esschen en wordt gebruikt voor het vuren op kleine afstanden.

Tengevolge der hevige warmte was van hoogerhand bepaald, dat de 5de September voor de troepen een rustdag zoude zijn, welke dag door ons besteed werd om per stoomschip van de pontonniers der artillerie van uit Antwerpen een bezoek te brengen aan de forten *St. Marie* en *St. Philippe*.

Het eerste maakt het rechtersteunpunt uit van de verdedigingslinie op den linkeroever der Schelde, die zich over Zwijndrecht en Cruybeke uitstrekt tot het fort bij Rupelmonde (Steendorp). Het dient tevens, met het fort *St. Philippe* op den rechteroever, tot het bestrijken van het vaarwater in noordelijke richting, terwijl het laatstgenoemde tevens vuur kan geven in de richting van Antwerpen. Bijzondere aandacht hebben wij geschonken aan de tegemoetkomende batterij van *St. Marie*, bestaande uit 6 stalen KRUPP-kanonnen van 24 cM. L/24 staande in een gepantserde kasemat. Op *St. Philippe* bevinden zich drie koepels, waarvan twee, ieder bewapend met 2 kanonnen van 24 cM. St. L/24, en één, voorzien van 2 kanonnen van 28 cM. St. L/24.

Na ons weder ingescheept te hebben op het bovenvermelde stoomschip, zakten wij de Schelde af, passeerden *Lillo* en *Liefkenshoek*, om bij de Belgisch-Hollandsche grens rechtsomkeert te maken, en genoten daarna het indrukwekkende gezicht op Antwerpen met zijn mastenbosch. Langs de pyrotechnische werkplaats werd de tocht tot Hoboken voortgezet en daarna de terugreis weder aangenomen.

Het zoude natuurlijk te veel ruimte innemen om eene gedetailleerde beschrijving der gehouden manoeuvres te geven, wij zullen ons dus bepalen tot het doen van eenige grepen.

De samenstelling en sterkte der manoeuvreerende troepen was als volgt:

Troepengedeelten.	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.	Paarden.	Voertuigen.
Leider der manoeuvres met staf.	39	97	129	6
1ste divisie, staf.	22	64	60	3
1ste brigade, staf.	3	10	10	1
1ste regiment infanterie.	65	1971	67	19
2de » »	65	2010	67	19
2de brigade, staf	3	10	10	1
3de regiment infanterie.	65	1852	67	19
4de » »	65	1946	67	19
1ste bataljon karabiniers	20	555	20	6
1ste regiment veldartillerie (8 batterijen). . .	49	615	580	67 (1)

(1) Waarvan 48 vuurmonden.

Troepengedeelten.	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.	Paarden.	Voertuigen.
4de regiment lansiers (4 eskadrons)	35	438	487	6
1ste compagnie genie	4	100	30	5
Telegrafisten	1	43	14	3
Verplegingspersoneel	3	74	7	1
Park der genie	2	48	48	7
Proviandcolonne	2	53	57	13
Ambulancedienst	4	44	34	8
Remontedepot (reservepaarden)	1	15	22	
Vestingartillerie, staf	4	7	4	
3de compagnie vestingartillerie	14	546	2	
Genie, staf	5	6	3	
3de compagnie genie	12	225	39	6
Totaal 1ste divisie	444	10632	1695	
2de divisie, staf	22	64	60	3
3de brigade, staf	3	10	10	1
5de regiment infanterie	65	1404	43	7
6de » »	65	1425	43	7
4de brigade, staf	3	10	10	1
7de regiment infanterie	65	1413	43	7
8ste » »	65	1464	43	7
2de bataljon karabiniers	19	447	20	6
2de regiment veldartillerie (6 batterijen)	41	437	422	45 (1)
2de » jagers te paard (4 eskadrons)	35	438	487	6
2de compagnie genie	4	100	30	5
Telegrafisten	1	34	14	2
Ambulancedienst	4	30	30	7
Totaal 2de divisie	392	7276	1255	
Stelling van Antwerpen, staf	17	38	46	
Aangevallen sector, staf	8	11	6	
Vestingartillerie (7 compagnieën)	32	1274	3	
Genie (3 compagnieën)	12	225	30	6
3 compagnieën luchtschippers	2	50	12	2
Bediening van den projecteur électrique	1	16	18	3
Infanterie 1ste bataljon, 10de regiment	20	263	4	1
1ste bataljon, 3de regiment jagers	20	340	4	1
Totaal	112	2217	123	
Totaal generaal	987	20222	3203	

(1) Waarvan 36 vuurmonden.

Tot recht begrip meenen wij niet beter te kunnen doen, dan hieronder telkens het algemeen denkbeeld met de daaruit voortvloeiende opdrachten en orders te vermelden.

Algemeen denkbeeld.

Een vijandelijk leger heeft in opdracht de stelling van Antwerpen aan te vallen. Aan de 1ste divisie, die den uitersten rechtervleugel van dat leger vormt, is tot taak gesteld den sector in te sluiten, begrepen tusschen het kanaal St. Léonard—Schooten en den spoorweg Antwerpen—Roosendaal.

Deze sector wordt ondersteld te worden beschermd door drie forten in 1ste linie: het fort van Schooten, *rechtervleugel*, de koepels van den polygoon Brasschaet — beschouwd als fort —, *saillant*, en het fort van Capellen — in aanbouw —, *linkervleugel*.

Antwerpen is ondersteld in staat van verdediging te zijn gebracht.

De 2de divisie vormt de troepen belast met de verdediging van het getrancheerde kamp.

Hoofdkwartier: Brussel, 30 Aug. 1895.

De Minister van Oorlog,

Leider der Manoeuvres.

(get.) BRASSINE.

Opdracht voor 2 September.

2de divisie.

De vijand schijnt zich te bewegen in de richting van Bourg-Léopold naar Turnhout.

De vijandelijke cavalerie is gesignaleerd te Baelen en omstreken.

De 2de divisie is belast met de verdediging van den sector, begrepen tusschen het kanaal van Turnhout en den spoorweg naar Roosendaal.

De cavalerie zal voeling trachten te verkrijgen met de tegenpartij.

Het gros der divisie is gekantonneerd te Brasschaet (dorp) en omstreken.

1ste divisie.

De 1ste divisie zal langs den weg van Turnhout marcheeren.

De cavalerie zal niet verder dan Merxplas gaan.

Het gros der divisie kantonneert te Moll en omstreken.

Hoofdkwartier: Brussel, 30 Aug. 1895.

De Minister van Oorlog,

Leider der Manoeuvres.

(get.) BRASSINE.

2de divisie.

Hoofdkwartier: Antwerpen, 1 Sept. 1895.

Marschbevel voor 2 Sept.

De vijand schijnt zich te bewegen in de richting van Bourg-Léopold naar Turnhout.

De vijandelijke cavalerie is gesignaleerd te Baelen en omstreken.

In verband hiermede wordt door mij gelast:

1°. Morgen 2 September zal de divisie oordbivaks (cantonnements-abris) betrekken te Brasschaet en omstreken.

2°. Het punt van uitgang (point initial) van den marsch zal zijn op den weg van Antwerpen naar Breda ter hoogte van het kruispunt met den weg van Schooten bij het fort van Merxem (zie *schets*). De verschillende korpsen; detachementen en diensten zullen daar passeeren in de volgorde en op de uren hieronder aangegeven.

9 uur 5de regiment infanterie.

9 » 10' 6de » »

9 » 20' 7de » »

9 » 30' 8ste » »

9 » 40' compagnie genie en telegrafisten.

9 » 50' artillerie.

10 » 15' ambulance.

10 » 30' bagagetrein.

N.B. Het officieele uur is dat van het postkantoor op de »Place Verte» te Antwerpen.

3°. De troepen zullen geen voorhoede vormen, zoolang zij niet de linie der vooruitgeschoven werken van het gerebrancheerde kamp hebben overschreden.

4°. Zoodra het punt van uitgang is voorbijgegaan, zullen de troepen zich langs den kortsten weg begeven naar de hun aangewezen kantonnementen.

5°. Het bataljon karabiniers, eventueel soutien onzer cavalerie, zal het kantonnement (fort van Merxem) ten 7 uur 's morgens verlaten om zich te begeven naar St. Léonard.

6°. Het peloton genie, dat gekantonneerd zal zijn te St. Léonard, passeert het punt van uitgang ten 7 uur 's morgens. Het brengt St. Léonard en Brecht in sterken staat van verdediging.

7°. Door het 5de regiment infanterie en het bataljon karabiniers zullen dadelijk na aankomst in het kantonnement de marschvoorposten worden uitgezet.

8°. Het 2de regiment jagers te paard zal de kantonnementen (kazerne) verlaten ten 7 uur 's morgens, om zich naar Turnhout te begeven. Officers-verkenningspatrouilles zullen gezonden worden in de richtingen van Réthy en Casterlé. Met den vijand moet voeling gezocht worden. De eerste berichten zullen mij — zoo mogelijk telegraphisch — gezonden worden ten 9 uur te Merxem. Het regiment zal kantonneeren in het westelijk gedeelte van Turnhout.

9°. De kwartiermakers (te voet en te paard) zullen ten 7 uur 's morgens aan het punt van uitgang vereenigd zijn.

10°. Voor de uitdeelingen zal men zich gedragen naar de aanwijzingen van den intendant der divisie.

11°. Mijn hoofdkwartier is van 's middags twaalf uur in het kamp van Brasschaet.

12°. Woord van 2 op 3 September: Anvers.

De Luit. Generaal, commandant,
(get.) H. C. FIX.

Kantonnementen voor 2 September.

<i>Staven en troepen.</i>	<i>Belegde oorden.</i>
Staf der divisie	Kamp van Brasschaet.
Staf 3de brigade	Idem.
5de regiment infanterie	Wuestwezel.
6de regiment infanterie:	
Staf, 1ste en 2de bataljon	St. Job in 't Goor.
3de bataljon	Marie ter Heide.
Staf 4de brigade	Hoogboom (Eekeren).
7de regiment infanterie:	
Staf, 1ste en 2de bataljon	Brasschaet (dorp).
3de bataljon	Hoogboom (Eekeren).
8ste regiment infanterie	Capellen.
Artillerie 15de batterij	Brecht.
Artillerie 11de, 12de, 14de, 16de, 17de batterij	Brasschaet (dorp).
2de bataljon karabiniers	St. Léonard.
2de regiment jagers te paard	Turnhout.
2de compagnie genietroepen 1ste peloton	St. Léonard.
» » » 2de »	Kamp van Brasschaet.
Telegrafisten	Idem.
Ambulancedienst	Elshout (Schooten).
Proviandcolonne	Brasschaet (dorp).

1ste divisie.

Hoofdkwartier: Beverloo, 1 September 1895.

Order voor 2 September 1895.

1°. De vesting Antwerpen is in staat van verdediging gebracht, eene divisie vormt de troepenmacht belast met de verdediging van het geretrancheerde kamp.

2°. De 1ste divisie — den uitersten rechtervleugel vormende van een leger, dat tot taak heeft de positie van Antwerpen aan te vallen — heeft tot opdracht den sector in te sluiten, begrepen tusschen den spoorweg Antwerpen—Roosendaal en het kanaal St. Léonard—Schooten.

3°. Morgen (2 September) zal de divisie voorwaarts gaan over Baelen, Moll, Réthy naar Turnhout. Zij zal in ééne colonne marcheeren.

4°. De cavalerie, die de beweging zal beginnen ten 9 uur 's morgens,

heeft tot opdracht zich meester te maken van de overgangen van het kanaal bij en om Turnhout. Zij wordt gesteund door het bataljon karabiniers, dat zich naar Réthy begeeft.

5°. Punt van uitgang van den marsch: kruispunt van den weg Beeringen naar Brée en weg van Baelen. Het hoofd der voorhoede passeert aldaar ten 8 uur, het hoofd van het gros 9 uur, het hoofd der 2de brigade 9 uur 20', de gevechtstrein 9 uur 45', de bagagetrein 10 uur 36'. Eerste rust 8 uur 50'.

6°. Kantonnementen: gros der divisie Moll; 1ste regiment infanterie, 1ste groep artillerie en compagnie genie Desschel; de cavalerie behoorende bij het hoofdkwartier en het bataljon karabiniers Réthy; trein en remonte-depot (reservepaarden) Baelen.

De hoofdkwartieren der divisie en der brigades te Moll.

7°. De troepen te Réthy en Desschel zullen zich beschermen door posten op de voornaamste toegangen.

8°. Het rapport ten 3 uur 's namiddags.

De Luit. Generaal.
(get.) UNGRICHT.

Volgorde:

Voortroep.

1 peloton cavalerie.

1 compagnie infanterie, 1ste regiment.

Hoofdtroep der voorhoede.

3 compagnieën infanterie, 1ste regiment.

compagnie genie (4 voertuigen).

Gros der voorhoede:

Staf der 1ste brigade ($\frac{1}{4}$ peloton cavalerie).

2de bataljon, 1ste regiment infanterie.

3 batterijen

3de bataljon, 1ste » »

Ambulance.

Gros der divisie:

1ste bataljon, 2de regiment infanterie.

5 batterijen.

2de en 3de bataljon, 2de regiment infanterie.

Staf 2de brigade.

3de regiment infanterie.

4de » »

Telegraafdienst.

Gevechtstrein.

Bagagetrein.

De colonne had, met inbegrip der tusschenruimten, eene lengte van 12 KM. Marschsnelheid: 4 KM. per uur.

Op den 2den September waren de troepen vóór 4 uur 's namiddags in de aangewezen kantonnementen en hadden zij zich daar ingericht.

De 2de divisie bevond zich in de lijn Capellen—St. Léonard; de 1ste divisie had tot meest westelijk kantonnement Réthy.

Door de hevige warmte werd op 5 September rustdag gehouden en de manoeuvre voor dien dag op den volgenden gesteld.

Op 6 September was de dislocatie der 2de divisie nagenoeg onveranderd, de lijn der voorposten Wuestwezel—Brecht; die van de 1ste divisie stonden in de lijn Loenhout—Rijckevorsel.

De opdrachten voor dien dag waren:

2de divisie.

De vooruitgeschoven troepen der 1ste divisie hebben de lijn Loenhout—Rijckevorsel bereikt.

Het gros richt zich op Wuestwezel, de 2de divisie zal vermoedelijk worden aangevallen.

1ste divisie.

De vijand schijnt talrijke strijdkrachten in en om Wuestwezel vereenigd te hebben. Brecht schijnt zwak bezet te zijn.

De 1ste divisie zal den vijand aanvallen.

Hoofdkwartier: Loenhout, 5 Sept. 1895.

De Minister van Oorlog,

Leider der manoeuvres.

(get.) BRASSINE.

1ste divisie.

Hoofdkwartier: Hoogstraten, 5 Sept. 1895.

Order n°. 4.

1°. De vijand schijnt talrijke strijdkrachten te Wuestwezel te hebben samengetrokken en Brecht slechts zwak bezet te hebben gelaten.

2°. De eigen neventroepen zijn in groote getalen ter hoogte van onzen linkervleugel opgesteld en in staat om zoo noodig hunne medewerking te verleenen.

3°. De divisie zal morgen, 6 September, den vijand in zijne stelling bij Wuestwezel—Brecht aanvallen.

4°. De 2 bataljons van het 4de regiment infanterie, die zich te St. Léonard bevinden, versterkt door het bataljon van genoemd regiment, dat gekantonneerd is te Rijckevorsel, zullen eene verdedigende stelling te St. Léonard innemen, den linkervleugel aangeleund aan het kanaal. Eene batterij, een peloton genietroepen, een eskadron cavalerie en eene sectie der ambulance blijven daaraan toegevoegd.

Deze troepen zijn onder de bevelen van den Generaal-Majoor BERTRAND.

5°. Wuestwezel zal worden aangevallen door het gros der divisie, gevormd uit het 1ste, 2de en 3de regiment infanterie, 3 eskadrons, 7 batterijen en een peloton genietroepen. Deze gezamenlijke troepen zijn onder mijne bevelen.

Het bataljon karabiniers zal aan het gevecht deelnemen, door zich van Rijkevorsel over Oostbrecht en het Klooster te begeven naar Groot-Neerven, maar het zal ten oosten van het bosch blijven, gelegen ten zuiden van laatstgenoemde plaats. Het zal daar ten 8 uur 's morgens moeten aangekomen zijn.

6°. De troepen gestationneerd te Loenhout zijn gedekt door hunne voorposten. Zij komen ten 7 uur 's morgens onder de wapenen en wachten mijne aankomst af.

De troepen, te Hoogstraten gekantonneerd, nemen de volgende marschorde aan :

1ste bataljon, 1ste regiment infanterie.

1ste batterij.

2de bataljon, » » » » »

3de regiment infanterie.

Ambulance.

Sectie van het geniepark.

De batterijen, gekantonneerd te Rijkevorsel, begeven zich naar Hoogstraten om aan te sluiten achter het 3de regiment infanterie.

8°. Punt van uitgang voor de troepen, die zich van Hoogstraten naar Loenhout begeven, mijlpaal 1 op den weg naar Loenhout, het hoofd van het 1ste bataljon 1ste regiment infanterie passeert daar te 5 $\frac{1}{4}$ uur 's morgens.

9°. De bagagetrein en andere voertuigen (convoi) blijven te Hoogstraten.

De Luit. Generaal,

Op last,

De Luit. Kolonel, Chef van den Staf.

(get.) LAUWICK.

2de divisie.

Hoofdkwartier: Gooreind, 5 September 1895.

Order n°. 4.

1°. Met het oog op eenen eventueelen aanval worden gevechtsvoorposten uitgezet voorwaarts van Brecht en Wuestwesel.

2°. De cavalerie, gekantonneerd te St. Job, zal het terrein waarnemen, eenerzijds tusschen Brecht en het kanaal, zoomede de overgangen van Brecht tot St. Léonard, anderzijds het terrein ten noorden van Brecht tot de Nieuwe Brug.

3°. De eskadrons, gekantonneerd te Calmpthout, houden de gemeenschapswegen naar deze plaats bezet, terwijl zij het terrein ten noorden daarvan doorzoeken.

4°. Het bataljon en de batterij te Calmpthout verdedigen het terrein tusschen den straatweg naar Breda en dien van Loenhout, met inbegrip van de overgangen der Aa.

5°. De commandant der 3de brigade zal zorgdragen voor de verdediging van Brecht, met behulp van een regiment infanterie, het bataljon karabiniers en met de 14de en 15de batterij. Het 2de regiment dier brigade vormt de algemeene reserve der divisie; het moet zich ten 7 uur 's morgens bevinden bij mijlpaal 10 op den weg van Brecht naar Wuestwezel.

6°. Het 1ste peloton genietroepen bereidt de vernieling voor van de overgangen van het kanaal; het 2de peloton zal de noodige werken in gereedheid brengen op den weg naar Breda, ten einde den marsch van den vijand naar Wuestwezel te vertragen.

7°. De chef van den geneeskundigen dienst zal de noodige maatregelen nemen om de te zijner beschikking gestelde hulpmiddelen achterwaarts op te stellen.

8°. Indien Brecht en Wuestwezel prijs gegeven moeten worden, blijven de instructiën voor het bezetten van de Tremel- en Rommerheiden gehandhaafd.

9°. De beweging vangt aan ten 7 uur 's morgens.

10°. Bij den aanvang zal ik mij ophouden op het kruispunt der wegen naar Breda en naar Calmpthout.

11°. De troepen zullen na afloop der manoeuvres de kantonnementen van den 5den September weder betrekken. Het magazijn der divisie wordt gevestigd te Brasschaet (dorp) op de hoeve van den Heer REUVERS.

12°. Woord op den 6den en 7den Sept.: »Gand».

De Luit.-Generaal.

(get.) FIX.

Op den 6den September verlieten wij — de vreemde officieren vergezeld van den bovenvermelden Kapitein DE SELLIERS — ten halfzes 's morgens het kamp van Brasschaet en begaven ons rechtstreeks naar Wuestwesel, waar het begin der manoeuvre werd afgewacht. Langs de door den verdediger ten noorden van dit dorp ingerichte stellingen gingen wij naar Loenhout en werden daar aan Z. E. den Minister van Oorlog voorgesteld. Juist op dit oogenblik reed, vlak bij dit punt, de artillerie der 1ste divisie (24 stukken) op en opende zij weldra het vuur op Wuestwesel ter voorbereiding van den aanval op dat dorp. De bediening der vuurmonden geschiedde zonder eenige overhaasting en alle bewegingen — ook de gemarkeerde — werden met veel zorg uitgevoerd. Beurtelings volgden wij nu de manoeuvre bij de 1ste en 2de divisie en waren o. a. in de gelegenheid den aanval van het 2de regiment infanterie op het bosch ten zuiden van Groot-Neerven in zijn geheel te volgen. Niettegenstaande de brandende hitte, had die aanval plaats met een élan, dat ons met bewondering vervulde. De cavalerie had voor haren werkring een zeer moeielijk terrein, moerassig, met sloten

doorsneden en afgesloten door heggen en laag struikgewas. Ofschoon onvermoeide pogingen in het werk werden gesteld, kon de charge van het 4de regiment lansiers daardoor niet tot haar recht komen.

De uitslag der manoeuvre, die ten twaalf uur 's middags eindigde, was — volgens de uitspraak der arbiters — dat wel is waar de verdediger geheel op Wuestwesel en Brecht was teruggeworpen, doch dat het den aanvaller niet had mogen gelukken om deze beide dorpen door de 2de divisie te doen ontruimen. Beide partijen bleven in hare stellingen gehandhaafd.

Na afloop der manoeuvre vertrokken wij weder naar Antwerpen, daar wij in het kamp van Brasschaet plaats moesten maken voor den Minister van Oorlog en zijn staf, die aldaar zijn hoofdkwartier ging vestigen. Intusschen gingen de dagen van den 7den en 9den niet onbenuttigd voorbij. Op den 7den toch maakten wij onze opwachting bij den Overste der genie MAHAUDEN waarnemend-Commandant der genie te Antwerpen en op den 9den bezochten wij, begeleid door den Kapitein der genie CARTON, het fort bij Rupelmonde, linkersteunpunt van de stelling van Antwerpen, op den linkeroever der Schelde. Genoemd fort is het eenige der stelling, dat droge grachten heeft. In het bijzonder trok onze aandacht de wijze, waarop voor de flankering van de grachten der caponnière gezorgd is. Zooals trouwens bij meerdere forten was op het buitentalud der borstwering een acacia-beplanting aangelegd, die een uitstekende gezichtsdekking opleverde.

Het algemeen denkbeeld voor 7 September was als volgt:

De 1ste divisie zal voortgaan met den aanval op de stelling van Antwerpen en den sector, dien zij heeft ingesloten.

Opdracht voor het verdedigingskorps (2de divisie).

De troepen belast met de verdediging van den sector tusschen het kanaal van Turnhout en den spoorweg naar Roosendaal zullen hunne kantonnementen betrekken.

De bevelhebber zal de linie van verdediging bepalen, voorwaarts van de forten.

Aanvalskorps (1ste divisie).

De troepen belast met den aanval van den sector tusschen het kanaal van Turnhout en den spoorweg naar Roosendaal betrekken de volgende kantonnementen: Calmpthout, Wuestwesel, Brecht, St. Léonard en achterwaarts daarvan gelegen plaatsen.

Hoofdkwartier: Wuestwesel, 6 Sept. 1895.

De Minister van Oorlog,

Leider der manoeuvres.

(get.) BRASSINE.

Op den 7den September ging het bevel der 2de divisie over van den Luit. Generaal FIX op den Luit. Generaal WAUTERS, Militair Gouverneur

van Antwerpen, die, na daarvan aan de troepen kennis gegeven te hebben, de volgende order uitgaf.

Order n°. 2.

1°. De 1ste divisie heeft den sector ingesloten en maakt zich gereed dien aan te vallen.

2°. De verdedigingsmaatregelen van dezen sector nemen heden een aanvang. De bewaking van de verdedigingslinie, aangegeven door de forten van Capellen, Brasschaet en Schooten, blijft opgedragen aan het garnizoen, gelegerd in den sector.

3°. De 2de divisie is belast met de verdediging van het voorterrein. Zij zal heden dienovereenkomstig hare kantonnementen betrekken.

4°. De lijn van verdediging voorwaarts der forten zal heden worden verkend.

5°. De weg van Brecht naar Wuestwesel wordt beschouwd als buiten het bereik van het fort van Brasschaet te zijn gelegen.

6°. De militaire autoriteiten, onder mijn bevel geplaatst, zullen waken voor de strikte naleving der gegeven voorschriften.

7°. Een ieder zal zich gedurende de operatiën gedragen als in den werkelijken oorlog.

8°. Ik herinner de troepen, dat het streng verboden is op het schietterrein projectielen op te rapen.

9°. De raad van defensie bestaat uit:

De Luit.-Generaal, Militair Gouverneur der Stelling.

De Generaal-Majoor DERUYDTS, Commandant der Artillerie.

De Generaal-Majoor BECH, Commandant der Genie.

De Generaal-Majoor RAHIER, Commandant ad interim der 2de Divisie.

De Generaal-Majoor SMAL, Commandant der 3de Brigade.

De Kolonel baron BUFFIN, Chef van den Staf der Stelling van Antwerpen.

Hoofdkwartier: Brasschaet, 7 Sept. 1895.

De Luit.-Generaal, Militair Gouverneur.

(get.) WAUTERS.

Aanvalskorps.

Hoofdkwartier: Wuestwesel, 6 September 1895.

Order n°. 1.

1°. De vooruitgeschoven posten van den verdediger zijn teruggetrokken.

2°. De insluitingslinie zal morgen (7 September) worden vastgesteld, nadat eene verkenning zal hebben plaats gehad door mijnen staf en door de commandanten der artillerie en der genie van de divisie.

3°. De commandanten der artillerie en der genie van het belegeringskorps zullen de werken, die moeten worden aangevallen, alsmede het voorterrein

verkennen. Zij worden gedekt door 2 eskadrons cavalerie, die te hunner beschikking zullen worden gesteld. Zij zullen mij voorstellen doen, ter bepaling van het punt van aanval.

De commandant der genie ontwerpt het plan van aanval.

4°. In afwachting van de bezetting der insluitingslinie, zullen de troepen zich beveiligen door sterke voorposten, die de voornaamste accessen moeten bezetten en zich daar versterken.

5°. De bijzonderheden betreffende de kantonneering zullen morgen aan de troepen zoo vroegtijdig mogelijk worden bekend gemaakt.

6°. Hoofdkwartier der divisie te Wuestwezel, hoofdkwartier 1ste brigade te Calmpthout, 2de brigade te Brecht.

7°. Morgen rapport te Wuestwezel ten 4 uur namiddags.

De Luit.-Generaal.

(get.) UNGRICHT.

De kantonnementen voor de 2de divisie waren voor 7 Sept. aangewezen als volgt:

Staf der divisie	Brasschaet.
3de brigade:	
Staf	»
5de regiment infanterie	»
6de » »	»
4de brigade:	
Staf	»
7de regiment infanterie:	
Staf en 2de bataljon	St. Job in 't Goor.
1ste bataljon	Brasschaet.
8ste regiment infanterie	Capellen.
2de bataljon karabiniers	Brasschaet.
2de regiment veldartillerie	»
2de regiment jagers te paard:	
Staf	»
1 eskadron	»
1 »	Schooten.
1 »	St. Job in 't Goor.
1 »	Eekeren.
2de compagnie genietroepen	Brasschaet.
Sectie telegrafisten	»
Ambulancedienst	»

Allen waren in oordbivaks (cantonnements-abris) ondergebracht, met uitzondering van de telegrafisten, die in gewone kantonnementen gehuisvest waren.

De 8ste September was rustdag.
Volledigheidshalve mogen hier ook het algemeen denkbeeld en de opdracht voor den 9den September een plaats vinden.

Verdedigingskorps.

De vijand stelt pogingen in het werk om de insluitingslinie te vernauwen. De verdediger zal trachten dit tegen te gaan.

Aanvalskorps.

Het aanvalskorps zal de vooruitgeschoven posten van den verdediger terugwerpen, het zal de insluitingslinie trachten te vernauwen en de noodige voorbereidingen treffen om gedurende den nacht de batterijen van de eerste artillerie-opstelling te bouwen en te bewapenen.

Hoofdkwartier: Brasschaet, 8 Sept. 1895.

De Minister van Oorlog,

Leider der manoeuvres.

(get.) BRASSINE.

Stelling van Antwerpen.

Staf.

Order n°. 3.

- 1°. De vijand maakt zich gereed de insluitingslinie te vernauwen.
- 2°. De verdediger moet trachten dit te verhinderen.
- 3°. Tot dat doel worden de volgende dispositiën genomen.
- 4°. De 4de brigade infanterie, het 2de bataljon karabiniers, twee groepen (1) veldartillerie en een eskadron cavalerie, worden belast met de bezetting der vooruitgeschoven posten. Deze troepen staan onder het bevel van den Kolonel NINITE, commandant ad interim der 4de brigade.
- 5°. De 3de brigade, de 3de groep veldartillerie en de 3 overige eskadrons van het 2de regiment jagers te paard blijven in reserve.
- 6°. De 1ste linie der vooruitgeschoven posten strekt zich uit van het kanaal van Turnhout, halfweg tusschen de mijlpalen 50 en 51, tot den spoorweg naar Roosendaal bij mijlpaal 45, gaande over Nieuw Gooreind.
- 7°. Zij zal omvatten de posten 1—11 aangewezen op de schets.
- 8°. Een tweede linie wordt achterwaarts opgesteld. Zij omvat 8 posten nl. :
  - a. bij den tol n°. 3 op den straatweg van Schooten naar Brecht;
  - b. op den weg van Brasschaet naar Brecht over Miek op ongeveer 1200 M. ten noordwesten van a;
  - c. In het gehucht bij den herberg »in Ostende» op den straatweg van Marie ter Heide naar Sternhoven op 3 KM. van eerstgenoemde plaats;
  - d. op den heuvel (côte 27) op het nieuwe schietterrein, 400 M. ten oosten van het Moerven;
  - e. op den weg naar Breda bij mijlpaal 18;

(1) Eene groep bestond uit 2 batterijen.

f. op het rondpoint op den weg van Brasschaet naar Esschen ;

g. in het aardwerk op het oude schietterrein op 1 KM. ten westen van *f* ;

h. bij het huis in het bosch op 1 KM. ten zuiden der hoeve Parifart.

9°. Het 7de regiment infanterie zal de posten 1, 2, 3 en 4 bezetten, 2 bataljons in 1ste linie, 1 bataljon in reserve. De bataljons der 1ste linie geven ieder twee compagnieën voor bezetting en twee als soutien bij elk der posten *b* en *c*. Het 3de bataljon stelt zich op bij het kruispunt van den weg St. Job in 't Goor naar Esschen met dien van Miek naar Brecht.

10°. Het 2de bataljon karabiniers bezet de posten 5, 6 en 7. De 4de compagnie als soutien bij *e*.

11. Het 8ste regiment infanterie bezet de posten 8, 9, 10 en 11 op dezelfde wijze als het 7de, de soutiens bij *g* en *h*, de reserve bij het Kasteel Mishagen op den weg van Eikelenberg in het kamp van Brasschaet.

12°. De 3de brigade is in rendez-vous-stelling in het gehucht Drijhoek.

13°. Eene groep artillerie is toegevoegd aan het 7de regiment infanterie, eene batterij aan elk bataljon in 1ste linie, 1 sectie bij elken post (1 en 2) en de 3de bij het soutien *b*.

14°. Eene batterij is toegevoegd aan het bataljon karabiniers.

15°. Aan het rechterbataljon in 1ste linie van het 8ste regiment infanterie wordt eene batterij toegevoegd, bij post 8 en 9 ieder eene sectie, de 3de bij soutien *g*.

16°. De 3de groep veldartillerie en 3 eskadrons jagers te paard, de laatsten aan het hoofd, zijn in colonne op den weg van Brasschaet naar Marie ter Heide bij den zandweg ten noorden van mijlpaal 15 opgesteld.

17°. De compagnieën, bezettingen der vooruitgeschoven posten, richten hun veiligheidsdienst voorwaarts daarvan in.

Een eskadron jagers te paard is ter beschikking van den commandant der 4de brigade, om waarschuwingsposten te leveren.

18°. De 2de compagnie genietroepen zal de posten *b*, *c* en *d* in staat van verdediging brengen.

19°. De ambulance stelt zich op den weg van Marie ter Heide naar Breda op bij het Kasteel Withof.

20°. De divisiecommandant geeft mij de plaats op, waar hij zich zal ophouden.

21°. Al de troepen zullen ten 8 uur 'smorgens in stelling zijn, op dat oogenblik trekken de voorposten, geleverd door de troepen van den sector, terug op de hoofdverdedigingslinie.

22°. De artillerie der forten en tusschenliggende werken houdt zich gereed, om te trachten door haar vuur dat van den aanvaller tot zwijgen te brengen. Zij zal van mij het bevel ontvangen om het vuur te openen.

23°. Ik zal mij bevinden op het fort van Brasschaet.

Hoofdkwartier : Brasschaet, 8 Sept. 1895.

De Luit.-Generaal, Militair Gouverneur.

(get.) WAUTERS.

1ste divisie.

Hoofdkwartier: Wuestwesel, 8 September 1895.

Order n°. 2.

1°. De insluitingskring bezet door de divisie is verdeeld in twee onderdeelen, geplaatst onder het bevel van den Generaal-Majoor KRAUS voor zoover den *rechter-* en van den Generaal-Majoor BERTRAND voor wat den *linker-*vleugel aangaat.

2°. De 2 deelen zijn gescheiden door een denkbeeldige lijn loopende van het fort Brasschaet tot Achterburg (gehucht van Wuestwesel), mijlpaal 10 op den weg van Brecht naar Wuestwesel.

3°. De gevechtlijn is bepaald door de volgende punten.

a. gehucht Driehoek ten zuid-zuidoosten van Calmpthout bij den spoorweg Antwerpen—Roosendaal;

b. gehucht Heikant;

c. gehucht Kruisstraat, paal 21 op den weg van Brasschaet naar Esschen;

d. gehucht Gooreind;

e. gehucht Akkerveke;

f. paal 22 op den weg van Antwerpen naar Breda;

g. zuidelijk punt van Moerken;

h. hoeve Overbroek;

i. gehucht Meirreit;

j. weg Antwerpen—Brecht, op 1 KM. ten noordoosten van tol n°. 3;

k. kanaal St. Léonard, halverwege de palen 50 en 51.

De voorposten zullen ten 8 uur 's morgens hunne stellingen hebben ingenomen.

4°. De gevechtlijn wordt bezet door de soutiens der voorposten, de lijn der schildwachten bevindt zich ongeveer 1500 M. voorwaarts.

5°. Ten 9 uur zullen alle troepen der voorposten zich tegelijkertijd voorwaarts begeven, de voorposten des verdedigers teruggedrijven, ten einde gelegenheid te geven aan de batterijen der 1ste artilleriestelling om positie te nemen.

6°. De nieuwe lijn der schildwachten zal zich ten minste 500 M. voor de batterijen moeten bevinden (in het algemeen 1000 à 1500 M. voor de oude lijn der schildwachten).

7°. De veldwachten zullen zich versterken in de lijn der batterijen van de 1ste positie of een weinig voorwaarts.

8°. Daar het bouwen der batterijen, naar aanleiding van een bevel van den Leider der manoeuvres sedert 6 September aangevangen is, wordt dit werk voortgezet, zonder rekening te houden met de overige paragrafen.

9°. De batterijen der 1ste positie worden gebouwd op 2400 à 3000 M. van de forten. Zij zullen worden bewapend in den nacht van 9 op 10 Sept. zoodanig dat het vuur den 10den 's morgens ten 5 uur gelijktijdig geopend wordt.

10°. De commandanten der onderdeelen, sub 1 bedoeld, deelen hunne troepen op de voorposten in, overeenkomstig de ontvangen instructiën.

11°. De algemeene reserve — voorloopig onder de bevelen van den Kolonel ULSER en bestaande uit het 1ste regiment infanterie, 2de bataljon 3de regiment infanterie, de 2de groep artillerie en de 2 eskadrons lansiers —, gekantonneerd te Loenhout, zal ten 9 uur een rendez-vous-stelling innemen te Achterburg ten zuiden van Wuestwezel.

12°. Het bataljon karabiniers, het bataljon 4de regiment infanterie, speciale reserve, 2 batterijen (1ste groep), 2 batterijen (3de groep) en 1 compagnie genietroepen zullen zich begeven naar den binnenvleugel van de onderafdeeling waarin zij zich bevinden, zoodat zij ten 9¹/₂ uren respectievelijk bij Deurink en Overbroek zijn.

De 3 compagnieën genietroepen van het belegeringskorps zullen zich op hetzelfde uur te Overbroek bevinden.

13°. De commandanten der onderafdeelingen nemen maatregelen tot verzekering van de goede werking van den geneeskundigen dienst op het terrein van het gevecht.

De Luit.-Generaal.

(get.) UNGRICHT.

(Wordt vervolgd.)

HET UITREIKEN VAN HET ONDERSCHIEDINGSTEEKEN VOOR LANGDURIGEN DIENST DOOR OFFICIEREN.

Bij Koninklijk Besluit van 19 November 1844, N°. 46 — ter kennis van het Leger gebracht bij Resolutie van het Departement van Oorlog van den 14den December 1844, N°. 21*b*, en opgenomen in de N. B. U. bladz. 137 — werd een onderscheidingsteeken voor langdurigen dienst door officieren ingesteld.

In den aanhef van bedoeld Koninklijk Besluit wordt gezegd:

»Overwegende, dat bij Ons leger vele officieren zich door eenen eervollen, langdurigen diensttijd, in den rang van officier, hebben onderscheiden;

»In aanmerking nemende, dat, tengevolge van de weinige uitzigten op bevordering, de officieren van minderen rang, doch bovenal, de 1ste en 2de luitenants van de verschillende wapens en diensten, een groot aantal jaren in die mindere rangen, waaraan in het algemeen slechts zeer geringe traktementen zijn verbonden, moeten doorbrengen;

»En willende, zoo voor nu als voor het vervolg, de diensten beloonen, door de officieren in het algemeen, en door de 1ste en 2de luitenants in het bijzonder, gedurende zulk een lang tijdsverloop, aan Ons en aan den Staat bewezen en althans de ouderen in rang van laatstgemelde klasse van officieren tevens door eene materieele lotsverbetering opbeuren en te geoet komen;»

En zoo voort; volgen de verschillende bepalingen omtrent den vorm, de wijze van uitreiking, enz., van het onderscheidingsteeken.

In het Koninklijk Besluit van 30 December 1866, N°. 33 (*Staatsblad* N°. 244) — ter kennis van het Leger gebracht bij Aanschrijving van het Departement van Oorlog van 19 Januari 1867, Personeel en Militaire Zaken, N°. 96*P*, en opgenomen in de N. B. U. bladz. 312 — komt omtrent de algemeene strekking van het vorenvermelde onderscheidingsteeken o. m. voor:

»dat dit door allen, die tot het dragen daarvan gerechtigd zijn, op den hoogsten prijs wordt gesteld;» en zoo voort.

De laatstvermelde zinsnede heeft ook tegenwoordig nog de volle beteekenis, die daaraan, zoovele jaren geleden, door onzen geëerbiedigden Koning werd toegekend; over het algemeen wordt het recht om »het dienstkruis» te mogen dragen, ook tegenwoordig hoog gewaardeerd en wel in het bijzonder door de 1ste luitenants, die daarmede een zichtbaar teeken ontvingen, voor langdurigen dienst.

Ofschoon iedereen zal begrijpen dat het recht, om het onderscheidings-teeken te mogen dragen, in het geheel niet in zich kan sluiten om zich daarop te doen voorstaan of eenige pretentie daarop te baseeren, zoo is het toch, met het oog op den tegenwoordigen langen dienstdijd als luitenant, aangenaam, zoo noodig te kunnen doen *zien*, dat men reeds vele jaren in de zoo schoone militaire loopbaan telt. Over het algemeen mag men gerust aannemen, dat ieder zich zal bevljtigen om het onderscheidingsteeken met eere te dragen, door te trachten tot tevredenheid zijner chefs te dienen, een goed voorbeeld voor zijne jongere kameraden te wezen en eindelijk tot voldoening over zichzelf.

Met het oog op het vorenvermelde wordt het, zooals ons dikwijls uit gesprekken is gebleken, door vele luitenants betreurd, dat het eereteeken slechts éénmaal per jaar en wel op den 6den December — zie art. 10 van eerstgemeld en de 1ste alinea van art. 5 van laatstgenoemd Koninklijk Besluit — wordt uitgereikt. Inzonderheid is dit tegenwoordig het geval, nu betrekkelijk vele officieren bijna *zestien* jaren officier moeten zijn geweest, vóór zij het onderscheidingsteeken voor *vijftien* jaren dienst als officier ontvangen.

Dit is een gevolg van de dagteekening der benoemingen tot 2de luitenant, o. m. in de maanden December van de jaren 1879, 1880 en — zij het voorloopig dan ook nog vrij ver in de toekomst — 1883.

In de Naam- en Ranglijst der officieren van het Koninklijke Leger der Nederlanden van 1895 komen voor, van de benoemingen tot 2de luitenant van:

I. 23 Dec. 1879: 24 luitenants der infanterie.

1 luitenant der artillerie (sedert benoemd tot kapitein).

1 kapitein-intendant.

3 luitenants-kwartiermeester.

Totaal. . . . 29 officieren.

II. 13 Dec. 1880: 16 luitenants der infanterie.

4 » » cavalerie.

3 » » kwartiermeester.

Totaal. . . . 23 officieren.

III. 12 Dec. 1883: 22 luitenants der infanterie.

2 » » artillerie.

2 » » cavalerie.

1 luitenant der marechaussee.

1 kapitein-intendant.

4 luitenants-kwartiermeester.

Totaal. . . . 32 officieren.

Bij het bovenstaande zijn buiten beschouwing gelaten de benoeming van 6 December 1881, de benoemingen bij den Geneeskundigen Dienst en die van twee 2de luitenants-kwartiermeester op 8 en 30 December 1886.

Uit de aangegeven cijfers blijkt: dat thans 29 officieren bijna *zestien* jaren dienst als officier hebben gedaan, alvorens op den 6den December jl. het onderscheidingsteeken te ontvangen;

dat het aantal officieren, die slechts *zeven* dagen ná laatstgenoemden datum in soortgelijke omstandigheden verkeerden, 23 bedraagt, en in de toekomst, nl. slechts *zes* dagen ná 6 December 1898, 32 zal bedragen; dat deze officieren voor verreweg het meerendeel luitenant zijn.

Ofschoon nu wel is waar, ingevolge het bepaalde bij art. 6 van het Reglement van Administratie voor de Landmacht van het Koninkrijk der Nederlanden, de »materieele lotsverbetering,» waarvan sprake is in het hierboven eerstvermelde Koninklijk Besluit, ingaat op den dag, waarop de belanghebbende vijftien jaren dienst als officier heeft verricht, toch vinden wij het jammer dat vorenvermelde beperkende bepaling omtrent het *uitreiken* van het »teeken,» nl. dat dit slechts éénmaal per jaar geschiedt, getroffen en tot heden gehandhaafd is.

Mochten er misschien bezwaren aan zijn verbonden, om het onderscheidingsteeken op denzelfden dag uit te reiken, waarop de belanghebbende vijftien jaren als officier zal hebben gediend — hetgeen dezerzijds niet kan worden beoordeeld — dan zoude het misschien overweging kunnen verdienen om de onderscheidingsteekens uit te reiken, op het einde van het kwartaal, waarin daarop recht is verkregen.

Het wil ons toeschijnen dat tegen de uitreiking zelve, op de bovenaangegeven wijze te minder bezwaar bestaat, omdat die uitreiking geschiedt zonder eenig ceremonieel. Hierbij zij nog aangeteekend dat aan onderofficieren en minderen de medailles voor langdurigen en trouwen dienst, wél worden uitgereikt, zoodra zij daarop aanspraak hebben.

Mocht onze geëerbiedigde Koningin-Weduwe-Regentes — zoo noodig nadat op deze omstandigheid Hoogsterzelve aandacht is gevestigd door Haren Minister van Oorlog — redenen kunnen vinden om deze aangelegenheid te overwegen en, zoo mogelijk in den aangegeven zin, eene wijziging te brengen

in artikel 10 van het vorenvermeld Koninklijk Besluit van 19 November 1844, N°. 46, dan zoude Hare Majesteit tegemoet komen aan den wensch van, naar wij meenen met gerustheid te kunnen zeggen, vele officieren der Landmacht.

Door eene wijziging als hiervoren werd aangegeven zou zeker ook aan de ridderlijke bedoeling van den Doorluchtigen Insteller nog meer worden beantwoord en zou dit tevens strekken om de waarde van het eereteken zoo mogelijk nog meer te verhoogen" (zie 3de zinsnede van het vorenvermelde Koninklijk Besluit van 30 December 1866, N°. 33 *Staatsblad* N°. 244.).

BOEKAANKONDIGINGEN.

Volksopvoeding en Volksweerbaarheid. Voordracht, gehouden in de Vereeniging tot beoefening van de Krijgswetenschap, door J. T. T. C. VAN DAM VAN ISSELT, Kolonel der Infanterie. Met een voorrede van den Luitenant-Generaal P. G. BOOMS. Nieuwe uitgave. 's Gravenhage, GEERS, BELINFANTE. 1895.

Het zij ons vergund ter aankondiging van bovenstaande voordracht te volstaan met de voorrede, welke door den Luitenant-Generaal P. G. BOOMS ter aanbeveling daarvan werd geschreven, in extenso te laten volgen. Zij toch geeft geheel onze zienswijze weer, die wij niet zoo schoon en zoo juist zouden weten te vertolken, als zulks daarin is geschied.

»Na kennismaking met de voordracht over »Volksopvoeding en Volksweerbaarheid» door den Kolonel J. T. T. C. VAN DAM VAN ISSELT in de Vereeniging tot beoefening der Krijgswetenschap gehouden, gaf ik hem den raad ze in den handel te brengen. Die voordracht toch is van te groot belang voor ons geheele volk om besloten te blijven binnen den engen en specialen kring, waarin ze werd uitgesproken. Ik zeg: engen en specialen kring. Want hoewel de genoemde vereeniging nu reeds 30 jaar geleden opgericht werd, niet alleen tot het bevorderen van eene meer degelijke beoefening van de krijgswetenschap, maar vooral tot het verspreiden van krijgskennis onder de niet-militairen, is het eene bedroevende waarheid dat zij bijna uitsluitend gevormd wordt door officieren en oud-officieren, en dat de burgerij, tot schade van het algemeen belang, zich nagenoeg van deelneming onthoudt. Ligt de schuld van dit verschijnsel ten deele bij de Vereeniging zelve, die zich te veel bepaalde tot de behandeling van specifiek-militaire en technische onderwerpen, zij moet grootendeels gezocht worden in de traditioneele onverschilligheid voor krijgszaken in de meer ontwikkelde kringen van ons volk, — eene onverschilligheid, die in den loop der laatste eeuwen van onze geschiedenis doorgaans de verwaarloozing van ons krijgswezen tengevolge had, daardoor den Staat meermalen zijn ondergang nabij bracht en de natie zeer duur te staan kwam.»

»Die onverschilligheid belemmert ook in hooge mate de even moeilijke als noodzakelijke bestrijding van een, vooral in den tegenwoordigen tijd, diep voortwoekerend kwaad, het eenzijdig en overdreven streven naar ontwikkeling van het verstand, naar het verzamelen van kennis, waardoor de fysieke kracht, de energie, de ondernemingsgeest, de karaktersterkte van ons volk en daarmede tevens zijne toekomst ernstig bedreigd wordt.

Dit treurig verschijnsel stelt de voordracht van Kolonel VAN DAM VAN ISSELT met sprekende feiten in het volle licht; met nadruk vestigt hij er de aandacht op van allen die het met hun land wel meenen, en wijst tevens, ter bestrijding van de kwaal waaraan wij lijden, eenige middelen aan, *onder andere de oefeningen in den wapenhandel*. Geenszins wordt daarmee beoogd ons volk te militariseeren, maar wel een der *beste* middelen aan te grijpen, die, *vooral wanneer die oefeningen in de open lucht plaats vinden*, als tegenwicht kunnen dienen tegen hersenoverlading in sterk bevolkte schoollokalen; als het *beste* middel om ook de spierkracht te stalen, den geest frisch te houden en gelijktijdig naast orde en tucht, kloekheid en nationalen zin te kweeken, en zodoende ons volk beter bestand te maken voor den strijd om het bestaan. Zijn *doel* is dus niet het legerbelang eenzijdig te bevorderen, zooals dat is opgevat door sommigen, die zich maar niet kunnen voorstellen dat wij, militairen, ijveren voor eene algemeene volkszaak, en die niet begrijpen dat leger en volk één moeten zijn. Dat doel is wel degelijk het bevorderen van eene gezonder volksopvoeding, het versterken van onze volkskracht en bijgevolg van onze volksweerbaarheid. Verhooging alzoo van 's lands weerkracht door versterking van ieders veerkracht.

Ziedaar de grondgedachte, in het bijzonder ook van de voorstellen tot legervorming, die de strijdkrachten, in ons volk aanwezig doch verstrooid, op eenvoudige, natuurlijke wijze bijeen en tot volle ontwikkeling kunnen brengen. In plaats van het volk een zwaar juk op te leggen, kan de vervulling van den dienstplicht, oordeelkundig geregeld, aan de natie nieuwe levenskracht schenken, en kan het leger een belangrijk orgaan worden dat den Staat niet slechts beschermt, maar ook in hooge mate den goeden gang zijner levensverrichtingen bevordert. Bij meer zorg voor ontwikkeling der energie, bij eene wijze, doelmatige versterking van het militaire element in de volksopvoeding, gepaard met eene oordeelkundige regeling der oefeningen in den wapenhandel, kunnen wij eerst aanzienlijke sommen besparen, daarna, toegerust met meer vaardigheid en krachtiger wil, schatten winnen."

»De sommen, op het budget van oorlog bestemd tot ontwikkeling onzer levende strijdkrachten, zullen dan met volle recht productief genoemd kunnen worden. De militaire met de maatschappelijke en overige belangen en eischen in volkomen overeenstemming gebracht, zullen het leven schenken aan eene legerinrichting, die, voortgekomen uit den boezem des volks, iets meer dan eene combinatie, in den waren en vollen zin van het woord eene organisatie is, en daarom vooral ook rekening houdt met onze stelling als koloniale mogendheid."

»In dien zin geleid, kan de versterking van onze volksweerbaarheid een der krachtigst werkende middelen worden om den Nederlandschen volksgeest eene nieuwe baan van edele ontwikkeling te openen, en bovenal een rijke bron van frissche kracht te ontsluiten."

»Ik meen dat dit weinige mijn raad aan Kolonel VAN DAM, wiens overtuiging ik deel evenals zijne zienswijze omtrent de keuze en de bruikbaarheid der middelen tot legervorming, voldoende rechtvaardigt. Over den inhoud van zijne voordracht zal ik niet in nadere beschouwingen treden. Zij is even keurig van vorm als rijk van inhoud, even ruim als diep van blik; zij getuigt bovendien van eene liefde voor land en volk die haar, afgescheiden van het hoogst gewichtig doel dat zij beoogt, aller sympathie waardig maakt."

Zijn strekking en inhoud van de voordracht door bovenstaande regelen voldoende geschetst, zoo blijft ons alleen nog over den Kolonel VAN DAM VAN ISSELT toe te wenschen, dat het schoone doel, hetwelk hij zich uit eigen initiatief en geheel belangeloos heeft gesteld, met een volledig succes bekroond moge worden.

Atjeh. Beschouwingen over de Eerste-Expeditie, door den oud-soldaat VERITAS. Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Mei, 1895.

Wie wordt bij het lezen van bovenstaand artikel, dat wij ter aankondiging ontvingen, niet met wrevel vervuld over de reeks van fouten en misslagen, die de 1ste Atjeh-expeditie deden mislukken en de bron werden van al onze latere Atjehrampen!

Wij zullen ze aan de hand van »den oud-soldaat» in 't kort weergeven:

Vooraf zij opgemerkt, dat voorkoming van vreemde interventie en verrassing van den vijand beoogd werden en dus groote snelheid bij ons optreden een hoofdvereischte was.

22 Maart 1873 komt de Regeerings-Commissaris, de Heer F. N. NIEUWENHUIZEN, Vice-President van den Raad van Indië, ter reede van Atjeh.

Denzelfden dag vertrekt van Batavia de expeditie . . . zóó uitgerust, dat de Legercommandant, de Generaal KBOESEN, schriftelijk den Gouverneur-Generaal LOUDON verklaarde: »een ongeluk is altijd mogelijk, maar menschelijkerwijze gesproken bestaan alle kansen, dat met de vertrekkende macht ook bij den hevigsten tegenstand een glansrijk succes wordt behaald.»

Den 26sten Maart verklaart de Regeerings-Commissaris den Sultan van Atjeh den oorlog.

Eerst den 5den April komt de expeditionnaire macht ter reede van Atjeh, dus een week later dan anders voor de reis wordt gerekend. De Opperbevelhebber, de Generaal KÖHLER, had een bijzonder langzaam stoomend schip, alle schepen moesten op elkaar wachten bij het vertrek en op de reis laat de opperbevelhebber bovendien te Penang twee dagen met ceremonieele bezoeken verloren gaan.

Onderweg heeft voor de voorbereiding van den aanval niets plaats: geen confrontaties der gidsen (de voornaamste is te Padang achtergebleven), geen bespreking met de ter plaatse bekenden (als de Controleur E. R. KRAYENHOFF), geen onderlinge bespreking tusschen de bevelhebbers. De Opperbevelhebber, toch reeds niet zeer mededeelzaam van aard, verdenkt den tweeden bevelhebber, de Kolonel VAN DAALEN, hem indertijd den voet dwars te hebben willen zetten en te doen pensionneeren; deze is juist uit Europa komende, te elfder ure en geheel onbekend met de uitrusting, enz., aan de expeditie toegevoegd ter wille van een ongelukkige ancienneteitsquaëstie met de marine en heeft daardoor de hoop van den tevoren aangewezen tweeden commandant, den Kolonel der Genie A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, vrijdeld, die thans, zonder ooit tot dit dienstvak behoord te hebben, in eens tot chef van den staf is verheven! Geen de minste samenwerking tusschen deze drie hoofdpersonen bij de expeditionnaire macht. Men ontwijkt elkander zooveel mogelijk en handelt — als men handelt — buiten elkaar om.

Den 6den April komen, bij prachtig weder, twee compagnieën zonder slag of stoot aan wal. Hierbij bevinden zich de generaal met zijn staf en de kolonel-commandant der infanterie. Later komen nog 2 compagnieën droogvoets en zonder tegenstand aan wal. Eenig (onschadelijk) vuur wordt uit een westelijk gelegen steenen fort afgegeven. Bij de verkenning daarvan blijkt het evenwel verlaten; de vijand heeft met achterlating van bewapening, enz., de vlucht genomen. De naar het binnenland voerende weg wordt verder zonder tegenstand verkend. 't Blijkt, dat deze door een lagune voert; over het diepste gedeelte, een soort cunette, ligt een, door den vijand niet afgebroken, voetbrug. Later heeft het verkenningsdetachement een klewanganval van een honderdtal Atjehers te weerstaan, die afgeslagen wordt. Met een viertal gekwetsten komt men onder een vrij hevige vuur van een niet-verkende steenen versterking, ter oostzijde gelegen, aan boord terug.

In één opzicht gelukkig, omdat de vijand bij een ernstige tegenweer gemakkelijk de zich met te geringe macht onvoorzichtig blootgevende hoofden der expeditie had kunnen treffen. Aan den anderen kant echter ongelukkig, omdat het terugkeeren aan boord al dadelijk den moed van den vijand verlevendigde en hem tijd tot het organiseeren van den weerstand bood.

Den 7den April laat men ongebruikt voorbijgaan.

Den 8sten April heeft de definitieve landing plaats, waarbij de houding van den vijand al heel wat stoutmoediger is. Onze troepen worden, nog in de booten, met een levendig vuur ontvangen en ternauwernood geland door circa 400 man met klewang en lans verwoed aangevallen. Met groot verlies worden de Atjehers intusschen teruggeslagen.

Twee pogingen onzerzijds, de eerste zonder artillerie en stormladders — die nog ingescheept lagen —, de tweede alleen zonder deze laatste, tegen het oostelijk steenen fort, mislukten geheel. Met groot verlies worden de onzen teruggeslagen.

Den volgenden dag is het fort, na een bombardement der marine, door den vijand verlaten.

Een tweede verkenning van den weg landwaarts in heeft plaats. Nogmaals *ziet* men de voetbrug, waarover bij den opmarsch alle troepen, paarden, voertuigen zullen moeten passeeren. Men *ziet* ze . . . . daarbij blijft het.

Den 9den April heeft voor de derde maal de verkenning van denzelfden weg plaats. Opnieuw *ziet* men de brug. Eindelijk in den namiddag krijgt de commandant van de compagnie mineurs en sappeurs last om haar voor artillerie geschikt te maken!

Maar . . . . de genie-materialen zijn nog in het schip. Ofschoon de opmarsch naar het binnenland den volgenden morgen zal plaats hebben, vergenoegt men zich de brug tot 0,75 M. te verbreeden. Er worden geen materialen uit de nabijheid aangevoerd, er wordt 's nachts, ofschoon het heldere maneschijn is, niet verder aan de verbetering gewerkt. . . . .

Den 10den April heeft de opmarsch landwaarts plaats. Man voor man moet over de brug, die door het aan de schoenen meegevoerde slijk al gladder en gladder begint te worden. De paarden glijden er af, de stukken moeten uit elkaar. . . . Uren aan uren gaan verloren met wachten *vóór*, of inwachten *over* de brug.

Eerst vijf uren na den afmarsch en geheel afgemat van het oponthoud in de brandende zon komen de troepen voor de Missigit!

De mineurs hebben wederom geen stormladders, die zijn *nog* in het schip; maar met behulp van een overhangenden boom, alsmede door gaten in den muur komt men er in. Om 2 uur is de Missigit ons. Aan een in staat van verdediging stellen wordt evenwel niets gedaan, nadat de pogingen om den muur aan de westzijde om te werpen door gemis van springmiddelen zijn mislukt.

't Is te laat geworden, de troepen zijn te zeer uitgeput om het succes te vervolgen.

Op grond van dezen toestand der troepen en de onveilige ligging, wordt zelfs door den ter plaatse aanwezigen commandant van de veroverde positie, den Kapitein-Luitenant ter Zee BINKES — welk een combinatie! — op het verlaten van de Missigit aangedrongen.

Noch de Opperbevelhebber, noch de Chef van den Staf komen zich van den toestand overtuigen!

De positie wordt verlaten.

Daarna wijst de Chef van den Staf den Opperbevelhebber op het verkeerde hiervan en dringt den volgenden morgen op herovering aan.

Hiermede wordt intusschen 4 dagen gewacht!

Middelerwijl stijgen het weerstandsvermogen en den moed bij den vijand evenzeer, als zij bij onze troepen onder zulk een leiding dalen!

Reeds dadelijk wordt van uit de verlaten positie het op 5 à 600 M. gelegen sawah-bivak beschoten en dat vuur de volgende dagen en nachten voortgezet.

Aldus gaan 11, 12 en 13 April onzerzijds nutteloos voorbij; een tweetal verkenningen in Z. en O. richting toch leveren geen uitkomst op. De vijand daarentegen werkt onverdroten door, versterkt de Missigit, werpt borstweringen op . . . .

Den 14den April heeft de tweede aanval op de Missigit plaats. Thans is de verdediging veel krachtiger, kost de verovering veel meer inspanning en offers. Thans worden de noodige maatregelen, tot het in staat van verdediging stellen vereischt, genomen — de voormuur in bres gelegd, de oosterface zoogoed mogelijk gedekt — en rekent men ook dat de Missigit voldoende veilig logies voor de troepen oplevert, die hierin van het sawah-bivak overgaan.

Intusschen is de Opperbevelhebber hier, kort na de verovering, door een doodelijk schot getroffen. De Kolonel VAN DAALEN, op wien nu het commando overgaat, blijft, na ten circa 10 uur voormiddag in het strandbivak de tijding vernomen te hebben, toch den geheelen verderen dag aldaar vertoeven; eerst ten 5 ure in den namiddag verschijnt hij in de Missigit. De chef van den staf was hier immers toch! Op die wijze werd het reeds zoo geschokte moreel van den troep opgewekt!

Den 15den April heeft — eerst ten 10 $\frac{1}{2}$ ure — een verkenning naar de zijde plaats, waar de Kraton ondersteld werd. Al spoedig door den vijand opgemerkt, levert deze onderneming geen uitkomst op. In een daarna gehouden conferentie, wordt de aanval op de voorwaarts gelegen versterking, die men voor een voorwerk van den Kraton houdt, bepaald op den volgenden dag.

Zeer vroeg in den morgen, nog in het donker, heeft den 16den April deze aanval plaats. De hoop echter om den vijand, die den geheelen nacht joelende en schietende had doorgebracht, te verrassen (!), bleek al dadelijk ijdel. Eene compagnie onder den 1ste Luitenant ALBRECHT gelukt 't tot voor de poort, zooals later bleek van de Kraton zelf, te komen. Men kan er inzien . . . . de (zware) stormladders echter, die de vorige dagen waren aangemaakt, zijn door de koelies weggegooid, de lont is vochtig geworden, andere springmiddelen zijn . . . .

niet bij de hand. Evenals bij verschillende vorige gelegenheden zijn de voorste troepen (van het 3de bataljon), nog met tromp- in plaats van met achterladers bewapend, onmachtig om den vijand door een krachtig snelvuur op de vlucht te jagen.

De commandant van de aanvalstroepen, de Majoor CAVALJÉ, blijft door den kruiddamp en de schemering onkundig van het tijdelijk succes van den Luitenant ALBRECHT, ondersteunt hem dus niet en lijdt intusschen zelf zulke zware verliezen, dat hij — geen ondersteuning van beschikbare versche achtergebleven troepen verkrijgende — last geeft tot retireeren.

Bij dezen terugtocht doet de steeds vermeteler wordende vijand een poging tot bedreiging onzer communicatielijn met het strand. Hij begint hier een versterking op te werpen. . . . wel wordt hij spoedig verdreven, maar het moreel succes is aan den Atjeher.

De nieuwe opperbevelhebber, die bij zijn komst in de Missigit de communicatie toch reeds ongunstig had gevonden, zag nu de toestand zóó donker in, dat hij nog denzelfden dag eene conferentie belegt om over den terugtocht te beraadslagen!

Ofschoon nog een aanzienlijke macht beschikbaar was, een 3000 valide manschappen (1), de algemeene gezondheidstoestand bevredigend mocht worden genoemd en aan vivres en goed drinkwater geen gebrek bestond, werd van een hernieuwden aanval afgezien en tot den terugtocht besloten.

Na aankomst aan het strand, gaat de Opperbevelhebber met den Chef van den Staf onmiddellijk aan boord om met den Commandant der maritieme middelen, den Kapitein ter Zee KOOPMAN, en den Regeerings-Commissaris omtrent het vertrek der troepen te overleggen.

De naderende westmoesson. . . . de *ingevallen* westmoesson maakt de Kolonel KOOPMAN er van — doet de deur toe.

De Regeerings-Commissaris vraagt den Gouverneur-Generaal telegraphisch machtiging tot vertrek, ofschoon daardoor ons prestige gevoelig geschokt zal worden. Halve maatregelen kunnen echter in den tegenwoordigen onhoudbaren (!) toestand niet helpen.

In de op dit telegram door den Gouverneur-Generaal met den Raad van Indië gehouden vergadering is de even vroeg als krachtig doorgekomen westmoesson — die NB. eerst in Juni doorkwam — de alles verdringende noodkreet. De Vice-Admiraal UHLENBECK, Commandant der Zeemacht, vereenigt zich met het gevoelen van den Commandant der maritieme middelen te Atjeh, dat de reede van Atjeh weldra geen veilige ligplaats meer voor de schepen zou aanbieden en de gemeenschap ernstig bedreigd werd. De Generaal VERSPIJCK, ofschoon aanvankelijk van meening dat een hervatting der agressieve beweging (twee bataljons hadden reeds order zich in te schepen) nog wel te beproeven zou zijn, durfde tegenover dien kwaden moesson, de verantwoordelijkheid voor het doorzetten der expeditie niet op zich nemen. Ook de Legercommandant, vond den toestand hachelijk. Staande de vergadering had hij juist een telegram van den Opperbevelhebber te Atjeh ontvangen, waarin de stemming der troepen gedrukt en alle omstandigheden even ongunstig genoemd werden. . . .

(1) Ongeveer $\frac{1}{4}$ der totale macht was buiten gevecht gesteld: gesneuveld, gewond of ziek. Rekent men echter de Barissan niet als volkomen gevechtswaardig mede, dan bedroeg het verlies $\frac{1}{4}$ der infanterie. Zie het nader te vermelden artikel van den Generaal BOOMS.

Bij het eenstemmig advies der militaire autoriteiten legt de Raad van Indië zich neder en verleent de Gouverneur-Generaal machtiging tot den terugkeer. . . . .

Wij hebben hier niets aan toe te voegen.

De chronologisch gerangschikte feiten spreken voldoende voor zichzelf!

Billijkheidshalve hebben wij intusschen den belangstellenden lezer nog te wijzen naar de »Historische kritiek over de 1ste Atjeh-expeditie en hare enquête» (1), waarin de Generaal Booms beproefd heeft de bevelhebbers zooveel mogelijk schoon te wasschen en de hoofdschuld op de Regeering over te brengen. Met volle waardeering van de edele bedoeling: den handschoen voor de kameraden op te nemen, met volle erkenning van de fouten door de Regeering in de *voorbereiding* begaan, wascht het water van de zee de fouten van de aanvoerders in de *uitvoering* niet weg: de verspilling van den kostbaren tijd, het *niet* versterken van de operatiebasis aan het strand, het nimmer profiteeren van een behaald succes, het onvoldoend gebruik maken der beschikbare of ter beschikking gestelde middelen en krachten; de zwakheid, weifelmoedigheid, het gemis aan élan, aan energie. . . . .

Zal men intusschen in het medegedeelde meer zien dan een bloote veroordeeling, zal men leering trekken uit deze treurige geschiedenis, dan overwege en behartige men haar ernstig. Dan hebben *wij* ons te spiegelen aan de hooge eischen, vooral de hooge *karaktereigenschappen*, die van de bevelhebbers worden gevorderd, dan doordringe de Regeering zich meer en meer van de noodzakelijkheid der meest *conscientieuse* voorbereiding, opdat niet:

een overdreven optimisme in den aanvang bij den eersten tegenspoed in een even ongemotiveerd pessimisme oversla, en

de mislukking eener *eerste* expeditie, een chronische kwaal worde in Indië!

Er is reden hierop te wijzen!

Aanhangsel van de nieuwe regeling van het Militaire Onderwijs bij de Landmacht, (Wet van 21 Juli 1890, Staatsblad N°. 126), toegelicht vooral voor hen, die den officiersrang wenschen te bereiken. De wijze van toelating tot de Cadetten-school, in verband met het hier te lande en in Nederlandsch-Indië af te leggen examens, door J. H. ENGELBREGT, gepensionneerd Luitenant-Kolonel der Infanterie, toegevoegd geweest aan den Inspecteur van het Militair Onderwijs. 's Hage, MARTINUS NIJHOFF. 1895.

Dat de Luitenant-Kolonel ENGELBREGT na zijn pensionneering niet van het militair onderwijs zou vervreemden, kon met grond worden verwacht.

Wanneer men een goed deel van zijn leven in éénzelfde richting werkzaam is geweest, valt het niet licht om alle belangstelling al dadelijk ter zijde te stellen. In 1891 verscheen van zijne hand: »De nieuwe regeling van het militair onderwijs bij de landmacht,» toegelicht uit de door de regeering afgelegde schriftelijke en mondelinge verklaringen gedurende het tijdperk, waarin de Wet van 21 Juli 1890 (Staatsblad n°. 126) als ontwerp bij de Volksvertegenwoordiging

(1) *Indische Gids*, 1880, I, bladz. 697—835. Zie mede de repliek in hetzelfde tijdschrift 1881, I, bladz. 635, 837 en 1091.

aanhangig was. Sedert heeft de uitvoering dier Wet, voor zooveel de Cadettenschool betreft, haar beslag gekregen en het is op dien grond dat de Luitenant-Kolonel ENGELBREGT een Aanhangsel levert op zijn voormelden arbeid en daarin samenbrengt de voorschriften omtrent de wijze van toelating tot de Cadettenschool.

Ofschoon reeds een dergelijke gids voor de Cadettenschool, uit officieele gegevens samengesteld, verscheen bij de firma H. COSTER & ZN. te Alkmaar en ook het boekje »Neerlands leger» in de laatste uitgave de verschillende bepalingen omtrent de Cadettenschool opnam, kan de arbeid van den Heer ENGELBREGT voor menig vader of voogd van nut zijn. Van dien arbeid mag gezegd worden dat hij met zorg is geschied. Hier en daar echter wordt wel eens iets beweerd, wat niet stellig als zoodanig is bepaald; verkeerde opvattingen zouden daarvan het gevolg kunnen wezen, doch dit zijn uitzonderingen.

Zoo wordt op bladz. 14 gezegd, dat aan ieder aspirant een autografische afdruk van elke vraag wordt uitgereikt, terwijl art. 6 van het Voorschrift, betreffende het afnemen van het schriftelijk examen, vrijheid laat om de vragen te dicteeren of op het bord te schrijven. — Op bladz. 20 wordt vermeld, dat de aspiranten, die na herkeuring zijn goedgekeurd, zoodra doenlijk mondeling worden geëxamineerd. Dit tijdstip ligt geheel ter beslissing van den voorzitter der commissie. Ook vangt het examen niet steeds des morgens ten 9 uur aan, veeltijds begint men om 8 uur. — Bladz. 26. De cadetten, voor den dienst hier te lande bestemd, worden niet door den Directeur doch van de zijde van het Departement van Oorlog opgeroepen; de in § 19 bedoelde herinnering blijft dus ook van de zijde van den Directeur achterwege.

De bijlagen zijn goed. De acte van borgstelling is echter gewijzigd, doch dit doet weinig ter zake, aangezien de modellen daarvan van de zijde der Cadettenschool worden toegezonden.

Beschrijving van het geweer van 6,5 mM. voor Zee- en Landmacht, door J. M. ENTE VAN GILS, 1ste Luitenant der Mariniers, Leeraar aan het Koninklijk Instituut voor de Marine.

Dit werkje geeft eene duidelijke beschrijving van het aangenomen geweer van 6,5 mM. De benamingen der onderdeelen en de werking van het mechanisme zijn met behulp der afbeeldingen gemakkelijk te bestudeeren.

Voorts worden het uiteennemen en ineenzetten, alsmede het onderhoud uitvoerig behandeld.

Bij de meerendeels zeer duidelijke teekeningen slechts eene enkele opmerking. In de afbeelding van de bajonet is het gat in de stootplaat, tot doorlating van de tromp, te ver van het gevest geteekend, en zijn in de gleuf in den knop van het gevest de insnijdingen, bestemd voor de ribben van de bajonethaft, weggelaten.

Bij het »Overzicht toestand der bewapening van Europa in 1895» valt op te merken, dat de infanterie in Italië, Spanje en Turkije, nog slechts voor een klein gedeelte met het nieuwe geweer is bewapend.

Bij Rusland staat aangegeven: »pakjes 5 patronen." In overeenstemming met de andere opgaven zou: »houders 5 patronen" duidelijker zijn.

Eenzoo bij Spanje: »houders 5 patronen." Bij Turkije staat: »5 patronen houder (afstroopen)"; waarom niet hetzelfde bij Rusland, België, Zwitserland, Spanje en Argentin vermeld, waar de patronen ook uit den houder moeten worden gestroopt?

Volgens de *Revue d'Artillerie* van October 1895 bevatten de houders van de beide Amerikaansche geweren 5 patronen.

De beschrijving van den Zwitserschen kogel is niet duidelijk. Het hardlooden projectiel is aan de punt bekleed met een vernikkeld stalen kap, die door inbuiging van den onderrand met het lood is verbonden. Het lood, dat buiten de kap uitsteekt, is met papier omhuld. Het vooreinde der in elkaar gezette patroon wordt in vaseline gedoopt.

De correctie van het werkje laat hier en daar te wenschen over.